

13:e årg. 1910.

Februari.

N:r 1.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIFVEN AF

PONTUS E. FAHLBECK

Pris för årgång 6 kr.
Lösnummer af detta häfte kostar 2 kr. 50 öre.

LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP.

Prenumerationsanmälan.

Statsvetenskaplig Tidskrift utkommer under 1910 efter samma plan och under samma ledning som innevarande år.

Tidskriften skall, med undvikande af ett alltför strängt anlitande af den vetenskapliga framställningens yttre former, likväl städse söka meddela ett fullt vetenskapligt innehåll dels genom *uppsatser* i politik — detta ord taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels genom kortfattade *meddelanden* från hithörande områden. Därjämte skola i öfversiktlig form refereras viktigare *prejudikat* m. m. ur Sveriges administrativa praxis. Tidskriften kommer dessutom att meddela kortare *anmälningar* och granskningar af nyutkommen statsvetenskaplig litteratur, hufvudsakligen svensk men vid förekommande tillfälle äfven norsk och dansk.

Tidskriften vill för öfrigt, utan att sluta sig till något parti och utan att göra sig solidarisk med de åsikter, som i dess spalter kunna komma till uttryck, söka uppnå största möjliga objektivitet, omväxling och gedigenhet i innehållet, och härutinnan vågar den ock hoppas på framgång, då från olika håll bidrag utlofvats eller eljest för framtiden ställts i utsikt af vårt lands mest framstående författare på statsvetenskapernas område.

Tidskriften kommer att redigeras af undertecknad med biträde af Docenten S. WALLENGREN såsom redaktionssekreterare. Därjämte hoppas redaktionen såsom hittills kunna påräkna medverkan till prejudikatafdelningen af Regeringsrådet d:r G. THULIN.

Tidskriften utkommer i 5 häften om året, omfattande minst 20 ark. Prenumerationspriset blir såsom hittills 6 kr. för år. Lösa häften säljas i mån af tillgång till ett pris af c:a 50 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos «Redaktionen af Statsvetenskaplig Tidskrift, Lund».

Eftertryck utan angifvande af källan förbjudes.

Lund i december 1909.

P. Fahlbeck.

P. Fahlbeck, Skattepolitik. Några anmärkningar med anledning af statsverkspropositionen.

Sven Köhler, Regeringsrätten och dess arbetssätt.

Emil Sommarin, Sverges äldsta bergverks första anläggning och organisation under Magnus Ladulås (omkring år 1280). Stora Kopparberget och Rammelsberg.

Adolf Åström, Om socialismens begränsning.

Strödda meddelanden.

Skattepolitik.

Några anmärkningar med anledning af statsverkspropositionen.

Af

Professor **Pontus Fahlbeck.**

De dåliga tiderna hafva gjort sig kännbara icke minst uti statens hushållning. De tidigare årliga öfverskotten hafva slagit om uti brist, hvilken för finansåret 1909 beräknas till ej mindre än 9 milj. kronor. Denna brist skall täckas och åtgärder vidtagas, att ej äfven 1910 kommer att visa underbalans. Det kan gifva en finansminister hufvudbry att i sådana tider utan anlitan- de af lånevägen uppgöra förslag till riksstat, så att refvorna botas och debet och kredit för framtiden gå ihop. Det ena som det andra har emellertid lyckats, men endast genom att duktigt draga åt på en gång svältremmen och skatteskrufven. Det är 4. och 5. hufvudtitlarna, som i stor omfattning underkastats den förra operationen. Den senare går ut öfver oss alla. En tredje utväg att återställa den rubbade jämnvikten, höjande af afkastningen från statens affärer, främst järnvägarne, hvarifrån bristen i budgeten till god del stammar, har lämnats oförsökt.

Utan att nu vidare uttala oss rörande möjligheten och lämpligheten att på sist nämnda väg söka ställa riksstaten på rätt fot igen, kunna vi dock ej underlåta att nämna, att väl de flesta länder och icke minst föregångslandet Tyskland näppe- ligen skulle en dag försummat att höja tarifferna, därest järnvägar-

nes nettoafkastning visat större nedgång eller i allmänhet icke täckte räntan å uti dem nedlagdt kapital. Men som sagdt vi lämna detta för att uteslutande sysselsätta oss med de föreslagna skatteförhöjningarna.

Dessa bestå dels uti en mindre höjning af kaffetullen dels i ökade direkta skatter. Den förra beräknas böra gifva 1,800,000 kronor, de senare — utöfver redan utgående belopp 27,500,000 kronor — 6,700,000 kronor, däraf 4,000,000 kronor i inkomstskatt och 2,700,000 kronor i arfsskatt. Med hjälp af de extra inkomster, som skulle beredas genom kaffetullens utgående från och med detta års början och den höjda arfsskattens tillämpning omedelbart efter riksdagens beslut därom, samt för öfrigt som sagdt stora besparingar skulle på detta sätt det finanspolitiska problemet vara löst. Lösningen är elegant och utförd med mycken bravur, det är obestriddigt. Det är dock mindre problemet för dagen och dess lösning, huru viktigt det i och för sig kan vara, som påkallar vår uppmärksamhet. Ännu viktigare är den allmänna omläggning af de direkta skatterna och därigenom af hela vårt skatteväsen, som samtidigt ställes i utsikt. Det länge eftersträfvade målet att ombilda allmänna bevillningen och upphäfva den obekväma sammankopplingen af statens beskattning med den kommunala skall nu realiseras. Detta är det betydelsefulla uti de förslag, som årets statsverksproposition innehåller. Det är en organisk åtgärd af stor räckvidd icke blott en öfvergående finansiell svårighet, som kommer att föreligga 1910 års riksdag till afgörande.

En af talarne i Första kammaren vid remissdebatten den 26 januari beklagade, att finansministern framlade denna vidt utseende fråga vid en tidpunkt, då staten befann sig i trångmål och hade svårt att få debet och kredit att gå ihop. Ötvifvelaktigt kan detta tillfälliga nödsläge inverka på lösningen af den stora frågan, men de allmänna åskådningar rörande denna sak, som för närvarande äro uppe inom stora delar af vårt folk, skola alltid göra sig gällande och söka föra lösningen åt det håll, som dagsopinionen blåser. Och denna opinion kommer städse att göra det svårt att rationellt ordna vårt skatteväsen. Ty den är till icke ringa del bestämd af vissa till slagord utmyntade vanföreställningar, hvilka

med tvångsmakt beherska flertalet och äfven påverkat det af regeringen förebådade förslaget.

En sådan vanföreställning, hvilken likväl finansministern åtminstone formelt icke delar, gäller de indirekta skatterna och speciellt *konsumtionsskatterna*. Man menar, att de alltjämt intaga för stor plats i vårt skattesystem, samt att de böra med första tagas bort och ersättas af direkt inkomst- och förmögenhetsskatt eller annan därmed liknande skatt på kapitalet. Jag medgifver gärna, att om den förra delen af detta påstående kan man hysa olika meningar. Ty det är ytterst vanskligt, innan en fullständig förmögenhets- och inkomststatistik föreligger, att efter rationella grunder afgöra det rätta förhållandet mellan konsumtionsskatter och direkt skatt eller med andra ord mellan den skattebördan, som alla skola bära olika efter den olika förbrukningen, men gemensam för alla, som använda de med skatt belagda artiklarna, och den som lägges enbart på de förmögnare klasserna. Men säkert är, att de bevis för en oriktig proportion mellan dessa båda skatteformer hos oss, som hämtas från en jämförelse med England — ett af vissa ledamöter i Andra kammaren gärna användt argument — äro icke blott värdelösa utan fullständigt missledande.

Det är öfverhufvud taget ytterst riskabelt att jämföra skatteförhållandena uti tvenne skilda länder för att däraf draga slutsatser rörande skatternas rätta eller orätta fördelning i det ena eller det andra landet. Men isynnerhet är en sådan jämförelse missvisande, om det ena landet är stort och rikt, det andra litet och förhållandevis fattigt, så som fallet är, när England ställes upp vid sidan om och som mönster för Sverige. Till att börja med måste uti ett litet land skattebördan städse blifva mycket tyngre än i ett stort om båda äga samma kultur, helt enkelt emedan det ena är litet, det andra stort. De kulturanstalter, som upprätthållas af staten eller det allmänna, äro ungefär desamma uti alla länder på samma grad af odling. Ingen sådan af någon betydelse får saknas, ehuru den i ena fallet kanske arbetar blott för tiondedelen så många som i det andra. Därigenom ställa sig kostnaderna för samma anstalt betydligt billigare i det stora landet än i det lilla, väl icke absolut men relativt, i förhållande till det afsedda resultatet och det skattdragande folket. Det är här-

med alldeles som beträffande stora och små företag. För att uppnå samma arbetseffekt, äro omkostnaderna i det stora företaget vida mindre än i det lilla. Af denna grund måste den på individen fallande skattebördan ovillkorligen blifva vida större uti ett land på 5¹/₂ milj. människor än uti ett på 42 milj., när arbetseffekten, i detta fall kulturen, skall vara i båda densamma. Och att vi i detta afseende hvarken vilja vara eller äro efter de stora folken, torde tryggt kunna påstås.

Olikheten i nationalrikedom åter måste omedelbart inverka på just här berörda sak — skatternas fördelning i indirekta konsumtionsskatter, som åligga alla förbrukare af de beskattade varorna, och direkta inkomst- och förmögenhetsskatter, som bäras af ett fåtal. Är den samlade förmögenheten så enorm som i England — exempelvis beräknas blott dess utom landet placerade kapital för närvarande till ej mindre än 35 å 36 miljarder kronor — och därtill så hopad på enskilda händer, som där är fallet, så måste helt naturligt en äfven rimlig skatt på inkomst och kapital räcka till för statens och det allmännas behof utan stark belastning af hela folket genom allmänna konsumtionsskatter. Hos ett fattigt eller jämförelsevis fattigt folk tvärtom. Det samlade kapitalet är där ej så stort, att äfven en rätt hög beskattning däraf förslår lika långt till täckande af det allmännas behof som hos det rika folket. Icke heller kan kapitalet här lika hårdt belastas, ty därigenom riskeras i högre grad än hvad fallet är uti det rika landet den nödiga kapitalbildningen och landets arbetsförmåga. Här måste alltså hela folket hjälpa till på ett eftertryckligare sätt att bära de allmänna bördorna, eljest går det illa! Och såväl af skattetekniska skäl som enligt grundsatsen, att de små inkomsterna och förmögenheterna skola vara fria från direkt skatt, finnes då intet annat än allmänna konsumtionsskatter att tillgripa. Detta är anledningen, hvarför nämnda skatteform uti de mindre förmögna länderna och särskildt i Sverige måste till större procent förekomma i budgeten än t. ex. i England. Och det är så långt ifrån, att denna skatteform med tiden skall kunna aflyas, såsom från radikalt håll påstås, att densamma tvärtom måste tilltaga för att slutligen blifva enrådande — därest den demokratiska

principen, att de små inkomsterna skola vara fria från direkt skatt bibehålles, och förmögenheterna allmänt nivelleras.

Med detta vill jag emellertid ej, som förut nämndt, uttala något omdöme om, huruvida den proportion mellan direkta skatter och konsumtionsskatter, som för närvarande hos oss förekommer, eller som de föreslagna skatteförhöjningarna innebära, är den rätta eller icke. Jag vill likväl erinra om, att man härvid icke får taga hänsyn allenast till de af staten pålagda skattebördorna utan måste i betraktelsen inbegripa jämväl de kommunala skatterna. Båda hvila på samma skuldror och äro blott olika delar af den totala skattebörda, som det svenska folket måste bära. Sammanställas alltså de kommunala skatterna, som nästan uteslutande äro direkta inkomst- och fastighetsskatter, med statskatterna, så visar sig, att de olika slagen af skatter enligt senast tillgängliga statistik, afseende året 1907 utgjorde:

Konsumtionsskatter	118,286,186 kr.	48,72 %.
Andra indirekta skatter ¹	12,846,638 »	5,29 »
Direkta skatter	111,673,824 »	45,99 »

Som man ser, är redan nu den på de förmögnare hvilande skattebördan större än de af alla burna konsumtionsskatterna. Och detta förhållande utvecklas vidare af de föreslagna nya skatterna. Af dessa är blott den till 1,800,000 kronor beräknade höjningen af kaffetullen konsumtionsskatt; återstående begärda 6,700,000, däraf 2,700,000 arfsskatt, äro inkomst- och förmögenhetsskatter. Samtidigt skola de minsta inkomsterna erhålla en lättnad i inkomstskatt på 1,000,000 kronor, och därtill allm. bevillningen för fastighet — såvidt man af hittills gifna meddelanden kan se — för alla små fastighetsägare utan ersättning efterskänkas. Det antydes visserligen, att i st. f. den i allm. bevillningen ingående fastighetsskatten skall sättas en förhöjd skatt på s. k. fonderad inkomst, d. v. s. af förmögenhet och företag härflytande. Men som de små inkomsttagarne äro fria från inkomstskatt, så lära de härigenom äfven befrias från den fastighetsbevillning, som många af dem nu utgöra. Är denna uppfattning af den bebådade skatteomläggningen riktig, så mer än uppväges den på dessa be-

¹ Däraf stämpelmedel 11,707,520 kr., skogsvårdsafgift 682,054 kr.

folkningsgrupper fallande andelen af kaffetullens höjning utaf de sålunda gifna befrielseerna från direkt skatt. Och i verkligheten faller hela skatteökningen, 8,500,000 kr., på den större inkomsten och förmögenheten. Men mot en sådan fördelning af skattebördan är helt allmänt sedt intet att anmärka. De sociala rörelserna i nutiden pålägga de besittande klasserna förpliktelser i detta afseende, som de icke få undandraga sig. Lyckligtvis synes känslan häraf vara lefvande hos dessa klasser i vårt land, och den från dem utgångna delen af representationen, Första kammaren. Jag behöfver blott erinra om, huru denna kammare utan tvekan 1902 beviljade den nya inkomstskatten, som i ett slag höjde den direkta beskattningen med öfver 100 %. Den lär icke heller nu tveka att åtaga sig de föreslagna bördorna, om så befinnes nödigt.

Men om alltså icke vare sig den totala belastningen med direkt inkomstskatt eller dess starkare öfverflyttande på de förmögnare klasserna tills vidare synes gifva anledning till kritik, så är detta så mycket mera fallet — tyckes det — beträffande skattens fördelning inom den gifna ramen på *enskildes inkomst* och på *företagens afkastning* samt i följd däraf rörande förhållandet mellan *statens beskattning* och *kommunernas*. Båda dessa anmärkingar sammanlöpa uti bestämmelsen om bolags skattläggning af staten, såsom vore de fysiska personer. Jag skall därför tillåta mig att något närmare beröra denna skattläggning.

Man förstår mycket väl de motiv, som föranledt regeringen att uti den nya organisationen af den direkta beskattningen inbegripa äfven bolagen och deras afkastning. Men dessa motiv äro hufvudsakligen hämtade utifrån, ligga ej i saken själf, krafvet på en rationell direkt beskattning, och kunna därför icke hafva vitsord emot det senare.

Ett sådant motiv är sålunda, att bolag förut erlagt direkt skatt icke blott enligt den nya inkomstskatteförordningen från 1902 utan äfven efter bevillningsförordningen. Men att bevillningsförordningen så bestämde var både naturligt och ursäktligt. Den kände icke till själfdeklarationen. Följaktligen kunde den ej på annat sätt träffa de enskilde skattdragandes inkomst af aktier än genom att beskatta bolagen. Dess bestämmelse att man icke upptaxeras för inkomst af aktier visar emellertid, att

det principiellt är den senare man vill beskatta, ehuru af skatte-tekniska skäl skatten icke pålægges aktionärerna utan bolaget. Här finnes sålunda i verkligheten intet stöd för en beskattning af bolagen som själfständiga skattsubjekt utan snarare tvärtom. Hvad åter den nya inkomstskatten beträffar, så är den så blottad på alla principer utom den gamla råa — att man tager, där det är lättast att taga — att man helst med tystnad förbigår detta provisorium. Den angafs ju för öfrigt från början som ett dylikt provisorium, hvadan den äfven därför icke kan åberopas som stöd för en bestående och rationel skatteorganisation.

Ett annat skäl för denna beskattning är, att liknande förekommer i andra länder. Men så godt och lyckligt det är att taga föredöme af andra, när de göra det rätt och riktigt är, lika fördömligt är det att följa dem på orätta vägar. För öfrigt är härvidlag väl att beakta den olika ekonomiska utvecklingen. Ett land med högt uppdrifvet och blomstrande näringslif kan tillåta sig en belastning af företagen, som uti ett annat land med svagare företag är till skada. Slutligen beror det mesta härvid på, huru den kommunala beskattningen är anordnad. Olikheter därutinnan kunna föranleda olikheter äfven i afseende på statens skattläggning. Detta skäl för bolags skattläggning till staten på antydt sätt är sålunda föga hållbart.

Det i sig själf svagaste, men dock kraftigast verkande motivet för hela denna åtgärd är emellertid — den allmänna opinionen i vårt land. Under inflytande af det socialistiska ropet mot kapitalet och kapitalisterna har den stora allmänheten, äfven utanför socialisternas skara, vant sig att betrakta bolagen som halft skadliga inrättningar och framför allt som de egentligen rike, hvilka man bör hålla efter icke minst genom att beskatta dem. Man glömmmer härvid, att bolagen endast formelt äro ägare till sin förmögenhet och sin afkastning, och att reelt bådadera tillhöra aktiägarne, hos hvilka man alltså bör uttaga skatten för den inkomst de bereda dessa. Vidare förbiser man, att om bolagen såsom företag beläggas med inkomstskatt, detsamma bör ske beträffande alla andra företag, hvarje jordbruk således, hvarje handverks- eller annan rörelse af hvad slag som helst, oafsedt om de

äro juridiska personer eller ej. Det faller likväl ingen in att af dessa begära en inkomstskatt utom och vid sidan om den, som ägarne erlägga för den inkomst, de därpå hämta. Sammalunda borde ju fallet vara med bolag. Men omdömet är som sagdt förvilladt i fråga om dem. Och detta förrycker hela det direkta skatteväsendet. Man får likväl ej lyssna till opinionens röst i detta fall utan lära sig att skilja på beskattning af personernas inkomster och företagens afkastning. Därförutan kunna vi aldrig få ett rationellt skattesystem.

Uttrycken »inkomst» och »afkastning» brukas ej sällan som liktydiga. Ofta sammanfalla äfven dessa båda begrepp. Detta är fallet i fråga om alla företag, som skötas af sina ägare och af hvilka dessa hämta sin inkomst. Företagets afkastning och ägarens inkomst äro här samma sak. I andra fall åter, såsom beträffande å ena sidan bolag och å andra personer lefvande af sitt arbete är skillnaden uppenbar. För ett rationellt skatteväsende är det nödigt att skilja på dessa båda storheter, äfven om det icke öfverallt är möjligt att praktiskt upprätthålla denna skillnad. Ty skatten verkar i viss mån på olika sätt, allt efter som den träffar inkomsten eller afkastningen, personen eller företaget.

Hvarje skatt borttaga en del af befintliga tillgångar och kan därigenom verka en inskränkning uti den beskattades utgiftsstat. Lägges nu skatten på en person och hans inkomst, så går en eventuel inskränkning väl närmast ut öfver hans hushållning och lefnadssätt, med andra ord konsumtionen. Men här gör en liten inskränkning i följd af skatten i regel ingen skada. Konsumtionen är så förunderligt elastisk och för öfrigt bland oss svenskar så vidlyftig, att det i många fall kan betraktas som en nationalekonomisk vinst, om den litet begränsades. En skatt lagd på konsumtionen vare sig i form af direkt inkomstskatt eller såsom indirekt konsumtionsskatt gör både enskildt och allmänt minsta förfånget.

Uttages åter skatten af företaget och dess afkastning, så träffar en eventuell inskränkning produktionen. Och detta ländar alltid till skada ej blott för det enskilda företaget utan äfven för hela landets ekonomi. Det är denna fara, som föreligger vid direkt beskattning af bolagen. Den kan nämligen föranleda, att

för litet reserveras för framtida behof eller för litet afskrifves för slitning m. m., och värst af allt att nyanskaffning af maskiner eller omläggning af hela driften efter nya metoder förhindras eller försenas. I detta fall har skatten verkat till förfång för det produktiva arbetet och hela landet.

Af nu antydda skäl vore idealet, att all skatt träffade konsumtionen allenast, alltså vore direkt inkomstskatt eller indirekt sådan i form af konsumtionsskatt. Detta är emellertid af flera skäl ej möjligt; utan jämte dessa skatteformer måste finnas beskattning af företagen och produktionen. Och förnämsta skälet härtill är, att det icke är en utan två, som beskatta oss — jämte staten kommunerna. Det totala skattebelopp, som det allmänna kräver, måste alltså delas mellan dessa båda. Och på den fördelningen beror ganska mycket, huruvida beskattningen blir väl ordnad eller ej. Som det nu är, uttaga såväl stat som kommun skatt på en gång af den personliga inkomsten och af företagens afkastning. Sålunda äro uti allmänna bevillningen och nu gällande inkomstskatt liksom uti kommunalbeskattningen de här skilda slagen, skatt af personer och deras inkomster samt skatt på företagen och deras afkastning, hoprörda, såsom vore det ett och samma slag af skatteobjekt i båda fallen.

En rationell fördelning af de olika skatteslagen mellan stat och kommun är, synes det, enda vägen att nå en tillfredsställande lösning på det skattepolitiska problem, som föreligger. Och denna lösning bör enligt min uppfattning gå i den riktningen, att åt staten förbehålles skatt på personer och inkomst, åt kommunerna skatt på företagen och deras afkastning. Både historiska och sakliga skäl tala för en dylik fördelning. Staten uttager redan nu större delen af den skatt, den pålägger, på nu antydt sätt. Konsumtionsskatterna träffa personerna och deras inkomster och detsamma är fallet med en god del af de direkta skatterna, allmän bevillning och inkomstskatt. Det sakliga skälet åter för att statsbeskattningen skall uteslutande gå denna väg är, att den ledande grundsatsen för hela dess skattläggning angifves vara: *en rättvis fördelning efter skatteförmågan*. Härvid förstår man med skatteförmågan förhållandet mellan den ståndsmessiga lefnadsfoten och till buds stående inkomster. Men denna

måttstock kan endast tillämpas på personer och deras inkomster. Att tillämpa den på bolag är begreppsvidrigt, ty dessa ha ingen lefnadsfot. Användes likväl ordet, såsom stundom sker på bolag, så får det en helt annan betydelse, väl blott att de öfver hufvud besitta egendom och ge afkastning.

Då alltså statsbeskattningen redan nu hufvudsakligen hvilar på personernas inkomster och uttages efter den personliga skatteförmågan, så är naturligast och bäst att inskränka densamma till denna skattekölla i dess båda former — konsumtionsskatt (indirekt inkomstskatt) och direkt inkomstskatt. En följd däraf är, att bolagen alltså lika litet som andra företag skola erlägga skatt till staten. Däremot bör naturligen den utdelning, de ge sina aktionärer af staten beskattas. Och denna beskattning torde nu mer, sedan deklaration införts för de enskilde och uppgiftsplikt rörande utdelningen för bolagen, mycket väl kunna ske hos de enskilde. Skulle det emot förmodan visa sig, att den aktionärerna tillfallande utdelningen icke af dem rätt uppgåfves, så återstår naturligen att uttaga skatten därå direkt hos bolagen. Men den på hvar enskild aktionär kommande utdelningen undandrogen då den progressiva beskattning, som den sammanlagd med hans öfriga inkomster bör vara underkastad. Ty tillämpning af progression på utdelningens summa, hvilket dock nu sker genom bolagens beskattning, är i sig själf rent orimlig och ådagalägger blott, huru stor begreppsoredan varit. Hvar enskild aktieägare beskattas nämligen därigenom icke blott för sin egen utdelning utan därjämte för alla andras. Det är i sanning på tid att slika vidunderligheter aflägsnas ur den svenska skatteorganisationen och öfver hufvud all den oreda och orättvisa, som nu förefinnes genom oklarheten i skatteprinciper. Och detta kan enklast ske genom nu antydda fördelning mellan stat och kommuner af de olika skatteslagen.

Man kunde alltså tycka, att den stora skattereformen borde företagas samtidigt beträffande stat och kommun, såsom äfven vid remissdebatten af ett par talare anmärktes. Men man måste därutinnan instämma med finansministern, att detta skulle mer än rimligt fördröja reformen och alltså förlänga det bedröfliga provisorium, som nu existerar. Det är nämligen en stor och vidtut-

seende sak att ordna kommunernas beskattning. Sannolikt behöfves härför den totala omläggning af hela vår kommunala organisation, som förf. tillät sig omnämna vid 1908 års remissdebatt i Första kammaren, gående ut på att förlägga tyngdpunkten uti den kommunala självstyrelsen till den stora kommunen, landstingsområdet, medan primärkommunerna förvandlas till organ för denna. Äfven själfva skattläggningen med fördelning på de olika skatteobjekten samt fastställande af ett skattemaximum för hvarje sådan — något som här är nödvändigt — innebär ett stort arbete, som kräfver sin tid. Men om sålunda hvar sak måste ordnas för sig, statsbeskattningen nu och den kommunala beskattningen framdeles, så borde likväl den stora principiella åtskillnaden genast fastslås. Antydningar därom förefinnas ju uti talet om objektbeskattning för kommunerna. Men grundsatsen är kränkt, då bolag underkastas skatt till staten, ty skatt på dem är till sitt väsen en objektskatt. Alla objektskatter, af hvad art vara må: grundskatt och fastighetsbevilling, jordvärdestegringskatt och näringskatt, äro nämligen skatt på företagen och deras afkastning, nuvarande eller framtida. Och omvändt all skatt på företagen, den må kallas inkomstskatt eller hvad som helst, är en objektskatt.

Visserligen förekomma här som öfver allt i lifvet och naturen mellanformer. Men i stort sedt äro de båda slagen af skatter, skatter *i första hand fallande på konsumtionen* och skatter *i första hand fallande på produktionen*, skilda, ty de hafva skilda verkningar. De böra därför ock olika fördelas, det ena slaget till staten, det andra till kommunerna. Det berättigade uti denna fördelning är hvad staten beträffar ofvan antydt. Att åter beskattning af företagen och deras afkastning, de s. k. objektskatterna, böra tillhöra kommunen, synes uppenbart. Företagen ådraga kommersnära direkta kostnader uti vägunderhåll, belysning, renhållning, skol- och fattigvård m. m. Det är därför själtkligt, att de skola erlägga skatt till kommun och det, hvad bolagen beträffar, alldeles oberoende af, om de gifva utdelning till sina aktionärer eller ej.

Att denna omläggning icke gynnar företagen och särskildt bolagen, behöfver ej sägas. Ty kommunalskatterna äro ju genomgående betydligt högre än den direkta skatt, som staten

fordrar. Men den här i stora drag tecknade skatteorganisationen för stat och kommun skulle bringa reda och klarhet i den tilltrasslade härfran, upphäfva nu rådande dubbelbeskattning och möjliggöra en beskattning, som för *de enskilde är rättvis* och för *den nationella ekonomien minst betungande*.

Emot denna ordning för skatteväsendet kan emellertid den anmärkningen göras, att det är svårare att fastställa och uttaga en inkomstskatt än objekt- och förmögenhetsskatter, samt att för den skull dess fulla genomförande förutsätter en ganska klar insikt hos de skattdragande om den egna ^{fast-}underhållningen. Och ifrågasättas kan, särskildt beträffande de små jordbrukarne, om de härutinnan hålla måttet. Sedan gammalt har därför allmänna bevillningen för jordbrukare och öfver hufvud för fastighetsägare utgått icke som skatt af inkomst utan som förmögenhetsskatt; och detsamma är fallet med den nya inkomstskatten, trots dess tal om skatt af beräknad inkomst. Finansministern har likväl icke ansett detta utgöra ett hinder. I det han efterskänker fastighetsbevillningen, vill han ersätta den med en verklig inkomstskatt af jordbrukarne som af andra. Detta är teoretiskt riktigt och ett steg mot det mål, som här ofvan antydts. Måtte blott svårigheten för de små jordbrukarnes taxering till inkomstskatt icke visa sig större än man väntat. Och måtte vidare den objektskatt, som staten skall efterskänka, fastighetsbevillningen, komma kommunerna till godo och ej helt enkelt försvinna. Ty endast under dessa båda förutsättningar kan det steg i rätt riktning, som denna del af reformen ställer i utsikt, varda förverkligadt så, som sig bör.

Regeringsrätten och dess arbetssätt.

Af

Kanslirådet **Sven Köhler.**

Bestämmelserna rörande de former, under hvilka regeringsrätten arbetar, återfinnas hufvudsakligen i nådiga stadgan den 5 juni 1909 (sv. författn:s saml. n:r 49) angående behandlingen inom statsdepartementen af ärenden, som tillhöra regeringsrättens handläggning. Dessa bestämmelser öfverensstämma, som bekant, i väsentliga punkter med motsvarande föreskrifter beträffande högsta domstolen.

Innan redogörelse här nedan lämnas för vissa af dessa bestämmelser, synes lämpligt meddela några upplysningar angående regeringsrättens beräknade arbetsbörd. Denna har ansetts komma att blifva något mer än 900 besvärsmål per år; och har man ansett afverkandet af dessa mål skola kräfva en tid af 40 sessionsveckor. Till jämförelse må nämnas, att hos högsta domstolen med något mer än 80 sessionsveckor — domstolen arbetar, som bekant, på skilda afdelningar — enligt de senare årens statistik afverkats omkring 2,000 mål per år. Vid regeringsrättens organisation har man sålunda utgått från det antagandet, att de till regeringsrättens handläggning hörande besvärsmålen vore till sin art ungefär lika maktpåliggande och tidskräfvande som de i högsta domstolen behandlade rättegångsmålen. Detta antagande torde ock i det stora hela vara riktigt. Visserligen innefatta rättegångsmålen ej sällan mera svårlösta bevisningsfrågor än som i allmänhet är fallet med de administrativa besvärsmålen, men för de sistnämnda

målnens behandling tarivas i stället mycket ofta ett vida mer in gående studium af ett flertal administrativa föreskrifter, motiverna till gällande bestämmelser, riksdagshandlingar m. m. än som i regeln är af nöden för pröfning af rättegångsmålen.

Enligt ofvanberörda stadga skulle föredragandena hos regeringsrätten få en ställning närmast jämförlig med revisionssekreterarnes. Lika med dessa skulle föredragandena infordra utlåtan den, bereda och föredraga målen, granska de i regeringsrätten förda protokollen, innan de justeras, själf föra eller ansvara för förandet af rotel och diarier samt upprättandet af vissa förteckningar m. m., underskrifva rubriker, kontrasignera expeditioner och bära ansvaret för behöriga expedierandet af alla till roteln hörande mål. I särskildt nedanberörda hänseenden skulle dock olikheter mellan bemälde tjänstemäns åligganden förekomma.

Revisionssekreterarne föredraga inför högsta domstolen med långa mellantider flera dagar i sträck. Antalet föredragningsdagar belöper sig i allmänhet för hvarje revisionssekreterare till sammanlagdt omkring 25 per år.

Föredragandena hos regeringsrätten åter skola i allmänhet föredraga med korta mellantider, vissa föredragande till och med hvarje vecka. På dessa föredragande skulle alltså per år falla inemot dubbelt så många föredragningar som revisionssekreterarnes. Att härigenom föredragandens arbetsbörda ökas är tydligt, men än betänkligare är, att genom dylika alltför ofta förekommande föredragningar arbetsprodukten i regel blir mindre än den skulle blifva, om föredragningarne i afseende å tiden afpassades på ett lämpligare sätt. Föredragningar af samma föredragande borde ej ske oftare än att tiden mellan desamma fullt räckte ej blott till förberedelser för föredragning af ungefärligen så många mål, som erfordrades för en hel föredragningsdag, än äfven för justering af protokoll, rubriker, expeditioner m. m. från föregående föredragningsdag. Eftersättes denna fordran, gör man sig skyldig till ett onödigt betungande af föredragandens arbetsbörda och samtidigt till ett slöseri med tid och arbetskrafter.

I vissa hos högsta domstolen handlagda mål (hufvudsakligen revisionssaker) skall af justitierevisionen — föredraganden jämte två andra revisionssekreterare — afgifvas skriftligt förslag till be-

slut (s. k. betänkande) i målet. Beträffande andra mål är ej stadgad skyldighet för vare sig justitierevisionen eller vederbörande föredagande att afgifva dylikt förslag. Antalet af de mål, i hvilka betänkanden skola afgifvas, torde för hvarje revisionssekreterare per år utgöra något mer än 30, d. v. s. ungefär en tredjedel af det antal mål (c:a 100), hvarje revisionssekreterare i allmänhet per år afverkar. Ifrågavarande betänkanden införas i högsta domstolens protokoll.

Föredragande hos regeringsrätten är, enligt den utfärdade stadgan, skyldig att vid föredragningen hafva uppsatt skriftligt förslag till beslut i *alla* mål. Någon sådan delning af ansvaret, som innefattas i förenämnda, beträffande justitierevisionen, meddelade föreskrift — att förslag till beslut skall afgifvas af föredraganden jämte två hans kolleger — skulle sålunda här ej ifrågakomma.

Det vill synas som åt nyssberörda bestämmelse i stället lämpligen bort gifvas en sådan lydelse, hvarigenom föredraganden ålagts skyldighet dels att omedelbart efter det föredragning hos regeringsrätten skett uttala sin mening i frågan, dels att, viss kortare tid därefter, afgifva sitt skriftliga slutliga förslag till beslut. Under diskussionen angående ett mål kunna ju understundom framkomma synpunkter, som föranleda, att föredraganden skulle önska åt sitt förslag gifva en annan affattning än den ursprungliga. Såsom ifrågavarande bestämmelse i stadgan formulerats, lär föredragandens förslag vara att anse såsom en offentlig handling, som skall, just sådan den vid föredragningen företetts, bevaras och som sedermera ej får ändras. Bestämmelsen i fråga kommer att för en samvetsgrann föredragande onödigtvis tynga och försinka arbetet. En föreskrift om skyldighet för föredraganden att vid föredragningen i målet angifva sin mening torde vara en nog så skarp sporre på honom att före föredragningen tillräckligt begrunda frågan. Men att vägra honom rätten att, efter öfverläggningen, justera sitt förslag synes vara att gå alltför långt.

Föredragandens enligt stadgan afgifna förslag till beslut synes vara en så pass viktig handling, att dess innehåll borde omnämnas i det vid föredragningen förda protokoll i målet. Regeringsrätten har emellertid bestämt, att så icke skall ske.

Enligt de för föredragning i regeringsrätten meddelade bestämmelserna skall föredragningen ske efter promemoria, så utförligt affattad, att regeringsråden, om de önska läsa målen, kunna, utan att behöfva taga del af handlingarna, använda endast promemorian. Förevarande bestämmelse synes ingalunda lämplig. Afsikten med en föredragning af ifrågavarande art är ju, att föredraganden för sina åhörare skall framlägga alla relevanta omständigheter i målet, skilja hufvudsak från bisak samt utsofra målets kärnpunkter. Föredragningens beskaffenhet är beroende på föredragandens omdöme och skicklighet men ej på det förhållandet, huruvida en uttömmande promemoria vid föredragningen användes eller icke. Föredragningen kan uppenbarligen blifva lika tillfredsställande utan som med en dylik promemoria. En föredragning direkt ur handlingarna med användande allenast af helt kortfattade minnesteckningar blir, då föredraganden fyller måttet, i allmänhet mer klar, lefvande och för åhörarne smältbar än om föredragningen sker genom uppläsande af en promemoria, som till väsentlig del måste blifva renskrift ur handlingarna. Att pålägga föredraganden ifrågavarande bestyr, icke för att förbättra föredragningen utan för ledamöternas bekvämlighet vid läsning af målen, synes icke riktigt. Säkert är, att ifrågavarande föreskrift om promemoria kommer att för en duglig föredragande väsentligt tynga arbetet utan att medföra någon tillnärmelsevis motsvarande fördel.

De ifrågavarande nya tjänsterna — föredragande hos regeringsrätten — blifva mycket slitande sysslor, i vissa afseenden, såsom af det ofvan sagda framgår, i än högre grad än revisionssekreterarebefattningarna. Af intresse för bedömande af denna fråga är den erfarenhet, som vunnits angående tillämpningen af de föreskrifter, hvilka sedan mycket lång tid tillbaka gälla beträffande föredragningen hos högsta domstolen. I sådant hänseende må här ur den skildring, hvilken i 1909 års statsverksproposition lämnas rörande det arbete, som revisionssekreterarne hafva sig pålagdt, meddelas följande.

Revisionssekreterarne äro i regel upptagna af arbete i och för tjänsten hela dagarne med undantag af en eller annan timme för hvila och rekreation. Det förekommer ej sällan, att tjänste-

arbetet upptager äfven en del af natten. Söndagsarbete i flera timmar hör till regeln. Vid vissa tider är ej ovanligt, att revisionssekreterarne få arbeta strängt hela den tid af dygnet, som ej är absolut erforderlig för åtnjutande af nödig hvila. De perioder, då arbetet är på detta sätt särskildt ansträngande, omfatta vanligen en oafbruten tid af en månad och återkomma för hvarje revisionssekreterare tre till fyra gånger om året. För de flesta revisionssekreterare är det omöjligt att förskaffa sig sådan regelbunden hvila under sommarmånaderna, hvartill flertalet öfriga ämbets- och tjänstemän äro berättigade.

Att de sålunda skildrade förhållandena utgöra verkliga missförhållanden kan icke bestridas. Det slitande arbete, som påhvirvar revisionssekreterarne, leder också ofta till öfveransträngning, och sällan stå dessa tjänstemän ut många år med arbetet i fråga. Tidt och ofta måste ombyten af dessa befattningshafvare göras och åt revisionssekreterarne beredas annan verksamhet. Klart är, att berörda missförhållanden hafva sin grund mindre i arbetsmängden eller i arbetets brådskande beskaffenhet än i själva arbetsmetoden. Det är just det sätt, hvarpå föredragningen inför högsta domstolen är ordnad, som gör ifrågavarade arbete så särdeles betungande.

Det har ofta framhållits, att svårighet mött att erhålla kompetente föredragande hos högsta domstolen; och dock torde dessa i afseende å aflöningsförmåner och befordringsmöjligheter vara bättre lottade än hvad föredragandena hos regeringsrätten kunna beräknas blifva. Det är under sådana förhållanden att förutse, att det ingalunda blir lätt att finna personer, som äro lämpliga för och villiga att åtaga sig ifrågavarande uppdrag.

Metoden med särskilda föredragande hos regeringsrätten torde ock komma att medföra betydande kostnader.

Enligt den nu utfärdade stadgan skulle såsom föredragande i regeringsrätten tjänstgöra vederbörande kansliråd i statsdepartementen, eller, efter Kungl. Maj:ts särskilda förordnande, annan tjänsteman i resp. departement. Hvad angår kanslirådets tjänstgöring hos regeringsrätten må erinras följande.

Dessa tjänstemäns hufvudsakliga åliggande är, som bekant, att bereda de till deras byråer hörande mål och ärenden för före-

dragning af vederbörande departementschef inför Kungl. Maj:t i statsrådet. Denna beredning måste gifvetvis ske under helt andra och mindre tunga former än dem, hvilka nu fastslagits skola gälla beträffande föredragningen inför regeringsrätten. Kanslirådens göromål och ansvar äro sålunda väsentligt olika dem, hvilka enligt de utfärdade bestämmelserna påhvila föredragandena hos regeringsrätten. Frånsedt den omständigheten att det knappast torde vara med gällande bestämmelser — särskildt föreskriften i 36 § regeringsformen — förenligt att, hvad angår de före den nya stadgans trädande i tillämpning redan utnämnda ordinarie kansliråden, utan dessas egen ansökning i sådant hänseende, åt dem uppdraga att sköta föredragandetjänst hos regeringsrätten, synes det påtagligt, hvad äfven af erfarenheten bekräftats, att, beträffande särskildt de kansliråd, till hvilkas byråer hör ett mera afsevärdt antal regeringsrättsmål, det är för göromålens behöriga skötande olämpligt, att en och samma person förvaltar båda de ifrågavarande, väsentligt olikartade tjänsterna. Uppenbart är nämligen, att en dylik förening af två tjänster skall tidt och ofta åstadkomma slitningar i arbetet. Särskildt för handläggning af de i statsrådet kvarvarande administrativa ärendena, hvilka ofta äro af brådskande natur, kommer kanslirådets tjänstgöring hos regeringsrätten att blifva mycket hinderlig. I vissa fall är ett dylikt förenande af de båda tjänsterna alldeles icke möjligt. Såsom exempel härpå må nämnas följande.

Den årliga arbetsbördan å en byrå i ett af departementen utgöres, enligt nyligen upprättad statistik, af c:a 700 mål och ärenden, däraf c:a 300 mål, som hädanefter skola handläggas af regeringsrätten, och c:a 400 administrativa ärenden, hvilka fortfarande skola behandlas i statsrådet. På grund af de former, under hvilka regeringsrättsmålen skola handläggas, kommer, såsom erfarenheten redan till fullo bestyrkt, nämnda 300 regeringsrättsmåls afverkande att draga flerdubbelt längre tid än förut varit fallet, då målen behandlats i statsrådet. Att under sådana förhållanden förutsätta, att handläggningen af samtliga ofvanberörda 700 mål och ärenden fortfarande skall påhvila en enda person är orimligt. Till jämförelse må nämnas, att en hvar af de ändock för mycket arbets-tyngda revisionssekreterarne afverka per år — såsom ofvan redan

erinrats — allenast c:a 100 mål. Uppenbart är sålunda, att för afverkandet af förenämnda 300 regeringsrättsmål — utgörande inemot en tredjedel af regeringsrättens hela arbetsbörda — särskilda föredragande måste förordnas.

Beträffande nyssnämnda byrå bör i detta sammanhang påpekas, att före regeringsrättens inrättande afverkandet af de å byrån förekommande löpande mål och ärenden i regel upptagit vederbörande byråchefers hela tjänstgöringstid. För afarbetande af å byrån uppkommen balans af mål har till och med, tidvis, den anordning måst vidtagas, att särskild person förordnats att bereda en del af målen. En följd af den stora arbetsbördan af löpande mål och ärenden å byrån har varit, att byråchefens åligganden enligt instruktionen, »att med uppmärksamhet följa sådana frågor, hvilka falla inom byråns verksamhetsområde, samt i dem utarbeta de förslag och utlåtanden, som anbefallas», måst eftersättas. Bemärkte byråchef har sålunda endast undantagsvis kunnat egna sig åt sådana arbeten, hvilka afses med nyssnämnda bestämmelse i instruktionen. Detta åter har föranlett, att understundom vederbörande expeditionschef betungats mer än lämpligt varit, äfvensom att, tid efter annan, departementet utomstående personer måst, med kostnad för statsverket, anlitas för utarbetande af hvarje-handa förslag, särskildt sådana, hvilka afsetts att underställas Riksdagens pröfning. Genom regeringsrättsmålens frånskiljande från nämnde byråchefers handläggning kunna berörda olägenheter i väsentlig mån afhjälpas.

Till belysande af de nuvarande förhållandena å omförmälda byrå må nämnas, att, ehuru alltsedan regeringsrättens tillkomst särskild person varit förordnad med uteslutande uppgift att föredraga byråns regeringsrättsrättsmål, så har likväl å sagda byrå under den tid, regeringsrätten fungerat, redan uppstått en balans af c:a 150 regeringsrättsmål. Å byrån finnas därjämte för närvarande inne ett ganska stort antal, till en del mycket besvärliga ärenden, hvilka skola föredragas i statsrådet; och ändock har nyligen under någon tid, till förebyggande af balans jämväl af byråns statsrådsärenden, en särskild person varit förordnad att biträda vid beredning af dylika ärenden under den tid, byråchefen varit upptagen med utredningen af ett synnerligen vidlyftigt sådant

ärende. Med afseende å nu anförda förhållanden torde, såvida ej balansen af byråns regeringsrättsmål skall växa, blifva nödvändigt att för afverkande af dylika mål två särskilda föredragande förordnas.

Då — såsom ofvan erinrats — erfarenheten visat, att revisionssekreterarne, hvilka i allmänhet vid jämförelsevis unga år erhålla förordnande att bestrida dylik tjänst, i regel endast under någon kortare tid stå ut med detta arbete, kan man knappast våga förutsätta, att kansliråden, hvilka i allmänhet vid utnämning till tjänsten redan uppnått en mera framskriden ålder, skola vara skickade att många år intill uppnådd pensionsålder på ett tillfredsställande sätt bestrida, förutom den egentliga kanslirådsbefattningen, jämväl föredragandetjänst hos regeringsrätten. Det är väl ock omständigheter af ofvan antydd art, som föranledt, att man i vissa departement redan från början vidtagit en sådan anordning, att de till departementet hörande regeringsrättsmålen frånskilts resp. byråer samt förordnande meddelats någon kanslisekreterare eller annan yngre departementstjänsteman att hos regeringsrätten föredraga och i öfrigt handlägga ifrågavarande mål. Och det synes önskvärdt, att, därest metoden med särskilda föredragande hos regeringsrätten skall bibehållas, en liknande anordning kommer till tillämpning i samtliga departement.

De kostnader, som föranledas däraf, att särskilda föredragande hos regeringsrätten måste förordnas, motvägas ju i sin mån däraf, att vederbörande kansliråd i departementen, genom besvärsmålens frånskiljande från resp. byråer, kunna — hvilket ock vid olika tillfällen framhållits såsom önskvärdt — i större grad än hittills varit fallet ägna sig åt det lagstiftningsarbete, som tillhör de olika byråernas handläggning, ett förhållande som i sin ordning har till följd, att — såsom ofvan beträffande en byrå redan erinrats — nu utgående betydande kostnader för kommittéer och s. k. sakkunniga kunna nedbringas. Att emellertid på det hela ökade utgifter för statsverket skola uppstå till följd af metoden med särskilda föredragande hos regeringsrätten torde kunna antagas. I detta sammanhang må nämnas, att kostnaderna för justitierevisionen i 1909 års riksstat äro upptagna till ett belopp af

213,900 kronor, däraf hufvudparten utgör aflöningar åt revisionssekreterarne.

Af det ofvan sagda framgår, att de ifrågavarande bestämmelserna angående föredragningen hos regeringsrätten komma att medföra åtskilliga olägenheter och kostnader. Det är visserligen sannt, att de administrativa besvärsmålen öfverflyttande till regeringsrätten medför för statsråden och expeditiönscheferna en afsevärdt minskad arbetsbörda — en minskning, hvilken dock antagligen uppväges af ökning i arbete med lagstiftnings- m. fl. frågor — men å andra sidan är tydligt, att de utfärdade bestämmelserna angående regeringsrättens arbetssätt komma att särskildt för dem af departementens tjänstemän, hvilka skola ombesörja den betungande föredragningen hos regeringsrätten, föranleda väsentlig ökning i arbete. På det hela komma sålunda de ifrågavarande bestämmelserna att för departementen medföra en betydligt ökad arbetsbörda.

Frågar man sig, huruvida det varit nödvändigt att vid regeringsrättens organisation fastslå bestämmelser af den art, hvilka här kommit till tillämpning, måste svaret blifva nekande. Vid regeringsrättens ordnande synes man hafva hemfallit åt den med allt skäl öfverklagade parallelism, som, utan att vara af förhållandena påkallad, hos oss på åtskilliga områden gjort sig gällande. I förevarande fall har denna parallelism drifvits därhän, att den vid högsta domstolen använda ålderdomliga föredragningsmetoden temligen chablonmässigt tillämpats på regeringsrätten. Den omständigheten att de administrativa besvärsmålen, hvilka hittills i statsrådet kunnat med tillfredsställande resultat beredas och föredragas under skäligen enkla former, hädanefter skola behandlas af en särskild domstol, läser dock ingalunda nödvändiggöra en så vidlyftig apparat, som de nya bestämmelserna innebära.

Det spörsmål uppställer sig då, hvilka åtgärder lämpligen böra vidtagas till undvikande i möjligaste mån af ofvanberörda olägenheter och kostnader. Såsom bidrag till lösande af denna fråga synes nedan antydda förslag värdt att diskuteras.

Som bekant har för icke så länge sedan genomförts den reformen, att kammarrätten gjorts till sista instans i fråga om vissa mål, fattigvårdsmålen (tidigare behandlade af högsta domstolen)

och mantalsskrifningsmålen (förr handlagda i statsrådet). Dessa mål föredragas i kammarrätten af ledamöterna själfva och, såvidt kändt, hafva med denna anordning inga som helst olägenheter uppstått. Påtagligt är, att, om särskilda föredragande hos kammarrätten för behandling af ifrågavarande mål skulle anställas, en sådan anordning skulle medföra afsevärda kostnader för statsverket och visa sig från flera synpunter olämplig.

Då nu nämnda metod — föredragning genom ledamöterna själfva af de mål, kammarrätten såsom högsta instans afgör — visat sig medföra allenast goda resultat, synes kunna ifrågasättas, huruvida icke enahanda metod borde komma till tillämpning jämväl beträffande regeringsrätten. Föredragningen af de till regeringsrättens handläggning hörande mål borde sålunda verkställas af ledamöterna själfva, hvaremot åtgärder för målens beredning äfvensom uppsättandet och utfärdandet af expeditioner, protokolls- och diarieföring m. m. borde ombesörjas af särskilda i departementen eller hos regeringsrätten anställda personer.

Regeringsrättens ledamöter blefve genom en dylik anordning nog ej betungade med för stor arbetsbörda. Till belysande häraf må erinras följande.

Då antalet mål, hörande till regeringsrättens handläggning, utgör, såsom nämnts, c:a 900 per år, komme på en hvar af regeringsrättens sex ledamöter c:a 150 om året. Till jämförelse må nämnas, att kammarrättsråden afverka i medeltal årligen c:a 250 mål, hufvudsakligen fattigvårds- (c:a $\frac{1}{3}$) samt mantalsskrifnings- och beskattningsmål. Revisionssekreterarne föredraga visserligen, som nämnts, endast c:a 100 mål om året, men härvid är att märka, att dessa tjänstemäns föredragning är vida mer betungande än ledamotsföredragning.

Mot ofvanberörda förslag torde den invändning göras, att, med afseende särskildt å bestämmelsen därom, att två af regeringsrättens ledamöter kunna vara lekmän, föredragning ej lämpligen bör anförtros åt alla regeringsråden. Härtill kan erinras, att, äfven om bemälda två regeringsråd frikallas från föredragningsskyldighet — med i stället utsträckt tjänstgöringsskyldighet såsom bisittare — och föredragningen af regeringsrättens 900 mål fördelas på öfriga fyra regeringsråd, en hvar af dessa ändock ej skulle er-

hålla så stort antal mål, som exempelvis en hvar af kammarrättsråden årligen afverkar. Om för öfrigt genom den ifrågasatta anordningen regeringsrådets arbetsbörda skulle anses blifva för tung, kunde till lättande af denna börda den åtgärd lämpligen vidtagas, att en eller ett par särskilda föredragande förordnades för vissa grupper af mål eller ock, möjligen, att regeringsrådets antal något ökades. En annan åtgärd, ledande till minskning af regeringsrådets föredragningskyldighet, vore, om — såsom inom Riksdagen ifrågasatts — särskildt en betydande grupp af regeringsrättsmål, nämligen beskattningssmålen, utgörande c:a 250 om året, öfverflyttades till kammarrätten såsom sista instans.

Utän tvifvel skulle genom en anordning, sådan som den ofvan antydd, en betydande besparing i tid, penningar och arbetskraft vinnas. Anordningen skulle sålunda medföra stora fördelar, men knappast någon som helst olägenhet. Hvad särskildt rätts säkerheten beträffar, är väl påtagligt, att det ej vore mer äfventyrligt, att regeringsråden ombesörjde föredragningen af ifrågavarande mål, än att kammarrättsråden göra detta beträffande de mål, i hvilka kammarrätten är sista instans. Det vill snarare synas som skulle det just från rättssäkerhetens synpunkt vara lämpligare, att föredragningen verkställdes af någon af de för beslutet ansvarige ledamöterna, än att densamma ombesörjes af en särskild, ofta oerfaren och alltid, hvad beslutet angår, oansvarig föredragande.

Sverges äldsta bergverks första anläggning och organisation under Magnus Ladulås

(omkring år 1280).

Stora Kopparberget och Rammelsberg.

Af

Docent Emil Sommarin.

Ther görs nogh silff bly iärn oc koper
som föris vtländis j stora hopar

heter det om Sverge i Erikskrönikans¹ år 1452 omfärdigerade inledning¹. I krönikans omkring år 1320² affattade text talas där-
emot hvarken om bergsbruk eller bergsmän.

Vid midten af 1300-talet framträda de äldsta svenska berg-
verken nästan samtidigt fullt organiserade i de första bergverks-
privilegierna³. Konungens fogde vid berget för regementet, men
hans makt är starkt begränsad af bergverkskorporationernas rättig-
heter, och dessa rättigheter betecknas redan då som häfdvunna.

Korporationernas hufvudmän benämnas »mästarmän», ett
tyskt lånord, liksom grufva, hytta, rosta, kost o. s. v⁴.

Bergsbrukets teknik kräfver äfven i de enklaste former sam-
verkan af ett relativt stort antal människor. I alla tider har för
öppnandet af en grufva med bergmalmer kräfts relativt anse-
liga

¹ Svenska medeltidens rimkrönikor 1: 613.

² CEDERSCHIÖLD *Erikskrönikan* 228, 229 (1899).

³ Västra berget 1340, Kopparberget 1347, Norberg 1354.

⁴ Thomas Litlagarp, som före 1360 anlagt roterum vid Kopparberget (*Dipl. dalekarl.* nr 28) har i tillnamnet en beteckning, som tidigt före-
kommer vid de svenska bergen: fsv. *garper*, »tysk som vistas i Norden,
särsk. ss. smådenamn på tyskar från Hansestäderna» (SÖDERWALL). Jfr
Garpenberg.

resurser i fråga om folk, dragare, arbetsredskap och underhållsmedel, varor eller penningar¹.

Frågan om Sveriges äldsta bergverks första anläggning och organisation gäller en stor händelse i landets historia, äfven i den meningen, att det första bergverket måste ha varit ett för sin tid stort företag².

Sverges äldsta bergverksorganisations ursprung.

Det fullständigt organiserade skick, i hvilket Sverges bergverk framtråda i de äldsta privilegierna, kan endast förklaras af, att organisationsformerna lånats från utlandet.

Hvarifrån? — blir i själfva verket då det i första hand viktiga spörsmål, af hvares lösning svaret på frågan om svenska bergsbrukets ursprung beror.

Bergsbrukets världshistoria — om ett sådant uttryck tillåtes — visar, att upptäckten af nya bergverksområden nästan alltid

¹ I bref till Sten Sture d. y. rörande den nya rymningen vid Salberget år 1516 (*Dipl. dalekarl.* nr 220) skildras upptagandet af en svensk grufva. Konungens fogde ledde röjningen och bortbrytningen af gråberget, hvartill kräfdes mycket folk och dragare. Bönder biträdde med dagsverken. Bland befolkningen vida omkring spordes ifver att få vara med i företaget, men uppoffringarna därvid kommo många att snart draga sig tillbaka. När företaget avancerat, så att omfattningen för den närmaste framtiden kunde beräknas, uppdelade fogden grufvan på 12 »par», af hvilka riksföreståndaren tillskrefs 4 $\frac{1}{2}$ och bönderna erhöilo 5, tolf bönder om paret, fogden 1 par, en storman 1 par och en annan $\frac{1}{2}$ par. *SOMMARIN Arbetsförhållanden vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring år 1720* 4 (1908).

² Myrmalm har tillgodogjorts i Sverge sedan järnålderns äldsta skede (c. 500 f. Kr. — omkring Kr. föd.) O. MONTELIUS i *Sv:s hist.* 1: 30 (1903). Våra förfäder förstodo redan då att ur myrmalm smälta järn. »Däremot finnes det icke något bevis för att man före kristendomens införande börjat här bearbeta några järngrufvor eller andra grufvor... I små gropar eller ugnar, uppförda af sten och lera, nedsmältes myrmalmen med tillhjälp af enkla blåsbälgar till små färskor, kända under namnet osmundsjärn. Flerstädes i Sverge har man i grafvar från järnåldern funnit slaggstycken och järnklumpar, minnen af en sådan urgammal järntillverkning.» *Därs.* 270.

Den möjligheten är väl ej utesluten, att tillgodogörande af i dagen gående järnmalmstreck kan ha försökts i mindre skala före den egentliga grufvbrytningens upptagande i Sverge. Sådana försök kunna dock ej betraktas som början till bergsbruk i egentlig mening med organiserade berg-

stått i samband med utvandringar från äldre bergverksdistrikt. Den moderna forskningen har följt bergsbrukets vandringar från Egypten (3000 f. Kr.) och Assyrien till fenicier, greker och romare¹, och har hos klassiska författare uppvisat talrika uttalanden om det bergsbruk, som från Rom bedrefs på germanskt område, med början i detsammes sydvestra delar utbredande sig mot öster och norr².

Tyska bergsmän blefvo läromästare i bergsdrift för slaver³ — och svenskar. De blefvo det först efter folkvandringstiden, som gör en lucka i bergsbrukets historia, såsom i all annan kulturhistoria.⁴

Först omkring år 1000 uppblomstrade bergverksdriften i Tyskland på nytt. Metallagren vid Harz gjordes till föremål för en grufvdrift, som mer än två århundraden framåt blef den enda af någon betydighet i mellersta och norra Tyskland⁵. Rammelsberget blef i detta bergverksdistrikt medelpunkten för en bergverksorganisation, som redan hade en trehundraårig utveckling bakom sig, när den fixerades i hertig Albrekts af Braunschweig-Lüneburg Jura et libertates silvanorum 1271⁶.

Bergsmän från Harz bedrefvo det äldsta bergsbruket vid Freiberg i Sachsen, hvars silfvermalm upptäcktes sannolikt på 1160-talet, och som i slutet af 1100-talet och början af 1200-talet loc-

verk. Dylik smådrift synes i Tyskland ej ha varit bergsdriftens föregångare, men väl ha följt i dess spår. INAMA-STERNEGG *Wirtschaftsgesch.* 2: 331 (1891). Och samma ordning är väl den sannolika i fråga om vårt land.

¹ ARNDT *Bergbau u. Bergpolitik.* 8 ff. (1894) i *Hand- u. Lehrbuch der Staatswissenschaften* (Frankenstein) I. XI.

² ZIVIER *Geschichte des Bergregals in Schlesien.* 6 (1898).

³ Bergverken i Schlesien kommo först på 1200-talet till utveckling och bearbetades hufvudsakligen för utvinnande af guld. Tyska riddarorden, biskopen i Breslau och klostret Leubus voro intressenter. Saltverken i Wieliczka och Bochnia voro de enda bergverksföretagen i det egentliga Polen på 1100- och 1200-talen. Ryska bergsbruket leder sitt ursprung från slutet af 1400-talet. Bergsbruket kan ej ha kommit till Sverige genom slaver (via Danzig—Visby).

⁴ De romerska bergverken på tyskt område synas bättre än Galliens och Italiens ha motstått faran för total undergång under folkvandringstiden, om än driften fortgick med afbrott och i obetydlig skala. NEUBURG *Der Zusammenhang zwischen römischem und deutschem Bergbau i Festgaben für Wilhelm Lexis* 259 ff. (1907).

⁵ ERMISCH *Das sächsische Bergrecht des Mittelalters.* XII (1887).

⁶ A. a. XII.

kade till sig bergsfolk i växande antal.¹ Därifrån utgick sedan bergsbrukets regeneration i Böhmen och Ungarn, såväl som i Toscana.

Rammelsbergets första blomstringstid började aftaga i slutet af 1200-talet. Berget, som bearbetades redan i slutet af 900-talet; begynte då visa sig starkt utnyttjat för medeltidens relativt enkla bergverksteknik. Grufvorna kunde endast med allt större svårighet hållas vattenfria, och grufvas blefvo allt vanligare. Från början af 1300-talet gick driften starkt tillbaka och upphörde totalt år 1400. Om den enkla bergverkstekniken, som ej medgaf fyndigheternas utnyttjande till större djup, i allmänhet gjorde medeltidens bergsmän till vandringsmän och sökare af nya driftfält, så måste särskildt bergsfolket vid Rammelsberg i slutet af 1200-talet och under 1300-talet haft anledning att gifva sig på vandring².

Rammelsberget är, som af det redan anförda torde framgå, det bergverk, som det ligger närmast till hands att vända blickarna till, om man söker svar på spørsmålet, hvarifrån den äldsta svenska bergverksorganisationen leder sitt ursprung. Berget var i första hand ett kopparberg. Det i urkunder först omnämnda bergverket i Sverige är Stora Kopparberg. »Ordningen vid Kopparbergets upptagande, organisation, drift och administration synes ha varit mönstret eller typiskt för ordningen i alla dessa afseenden vid andra (svenska) bergverk»³. En jämförelse mellan förhållandena vid Stora Kopparberg i äldsta tid och vid Rammelsberget i slutet af 1200-talet och början af 1300-talet skall göra sambandet mellan dessa bergverk höjdt öfver allt tvifvel⁴.

En af de viktigaste procedurerna vid den äldre svenska grufbrytningen var tillmakningen af ved vid malmväggen för att genom bränning göra den hårda malmen lättbrutnare. Proceduren var ytterst hinderlig vid grufvornas bearbetning, eftersom vedens framförande, bränningen och afrensningen afbröt brytningen och

¹ ERMISCH, a. a. XVI, XVIII.

² NEUBURG *Goslars Bergbau* 2 bis 1552 13 (1892).

³ SOMMARIN, a. a. 10.

⁴ Jämförelsen grundas i hufvudsak på framställningarna i de anförda arbetena af NEUBURG och SOMMARIN.

endast lämnade förmiddagarna öfriga för berghuggningen. Proceduren var dessutom farlig med hänsyn till risken för antändning af trävirket i grufbyggnaden, såväl som med hänsyn till rökens skadliga inverkan på gruffolket, och tillika kostsam i betraktande af vedförbruket. Endast malmen's hårdhet kunde göra proceduren nödvändig och lönande. Det enda tyska bergverk, där den användes regelbundet, var Rammelsberg. Vid Freiberg förekom den blott undantagsvis och tillfälligt. Vid bergverken i Böhmen och Mähren var den okänd. Men vid Kopparberget brukades den i samma ordning som vid Rammelsberg.

Arbetstiden i grufvorna vid Rammelsberget var i samband med tillmakningen fördelad, såsom den äfven visar sig vara i Kopparbergsprivilegierna 1347: tvåskiftsindelning med sextimmarsskift, brytning endast på förmiddagarna och aflösning på middagarna.¹

Vattenösningen skedde vid Kopparberget efter samma enkla metoder som vid Rammelsberg (genom lädersäckar), medan vid andra bergverk schackbyggnader för vattenafledning synas ha varit brukliga².

Grufdriften och hyttebruket synas sällan ha varit förenade vid de medeltida tyska bergverken på sådant sätt, att de bergsmän, som voro andelsägare i grufva och såsom sådana deltog i den kooperativa grufdriften, tillika innehade och drefvo hyttor. Hyttebrukarna (»silvani») synas i regel ha varit andra personer än bergsmännen (»montani»), och de förra synas i allmänhet ha tillhandlat sig malmen af de senare. Hytt driftens bränslebehof och behof af vattenkraft föranledde en decentralisation af hyttorna till skogstrakterna, ofta på afsevärdt afstånd från grufvorna. Vid Freiberg hade särskiljandet af hyttebruk och grufdrift i fiskaliskt intresse fastställts i lag. Vid Rammelsberget torde äfvenledes hyttebrukarna mestadels ha tillhandlat sig malmen af bergsmän, som ej

¹ Arbetsdagarnas antal anslår NEUBURG, a. a. 230 till »vielleicht 270—280» för tiden omkring 1476. Jfr SOMMARIN i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1908, s. 251 ff.

² Grufvan betecknas i latinska handlingar rörande de flesta tyska bergverk *fodina* (*fovea*), men beträffande Rammelsberget är ordet *fossa*. ЗУСНА *Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert* 100 (1899). Jfr härmed *fossata* rörande Kopparberget. *Dipl. dalekarl.* nr 28 (1360).

ägde hyttor. Men ingen lagbestämmelse hindrade där en bergsman att tillika äga och drifva en hytta eller hyttor. Och på 1200-talet synes vid Rammelsberget en förening af grufandelar och hyttor ha blifvit allt vanligare, i samma mån som driften utvecklats sig i kapitalstarkare riktning, så att bergsmännen blifvit arbetsgifvare, som ej själfva deltog i arbetet. Förteckningar från Rammelsberget öfver andelshafvare i bergverket och innehafvare af hyttor visa, att samma personer ofta varit delägare i grufva och innehafvare af hytta, där den utvunna malmen förarbetades. Hyttorna vid Rammelsberget voro utan undantag små: högst 2 par bälgar. Tillåtelse till anläggning af hytta meddelades af regalherrens fogde, emedan regalherren var herre öfver skogarna, och hans medgifvande erfordrades äfven för förändringar i sådana anläggningar, genom hvilka hytta tillgodogjorde sig vattenkraft. De äldsta svenska bergsordningarna, t. ex. Kopparbergsprivilegierna 1347, förbinda andel i grufvan med innehaf af hytta eller hyttandel. Under förutsättning att Kopparberget startats som ett tämligen kapitalkrävande företag i slutet af 1200-talet äger denna svenska ordning direkta anknytningspunkter till de dåtida förhållandena vid Rammelsberget.

Bergsmän och hyttinnehafvare tillhörde på 1200-talet vid Rammelsberget en gemensam korporation (*silvani et montani*) och betraktades som likställda, såsom ett stånd, privilegieradt och bestämdt skildt från arbetsklassen, på samma sätt som Kopparbergsprivilegierna 1347 skilja mellan mästermän och allmoge. Korporationen af bergsmän och hyttebrukare behärskades af de större delägarna, bland hvilka »ett råd af vise män» utsågs, som ägde afgörandet i alla viktigare angelägenheter, där detta ej undantagsvis hänsköts till korporationen i gemen. Vid intet tyskt bergverk fanns en motsvarighet till den ledande ställning, som rådet intog vid Rammelsberg. Vid de äldsta svenska bergverken motsvaras detta råd af »rådmän».

En »Bergmeister» med suppleant fanns vid Rammelsberget, hvilken enligt bergsrätten 1359 insattes af de vises råd för år. Han var domare och skötte tillika viktiga förvaltningsuppdrag. Han kontrollerade tiodens upptagande och hade att närvara vid »redingen». Neubürg antager, att ämbetet tidigare förlänats af

regalherren och innehåfts för flera år i rad. Enligt Kopparbergsprivilegierna 1347 utsågo de 14 rådmännen inom sin egen krets två »bergmästare», af hvilka den ene tillika var »domare» för år.

Vid Rammelsberget förekom på 1300-talet äfven ett förvaltningsutskott af sexmän, tillhörande de mera betydande delägarnas klass. De nämnas emellertid hvarken i privilegierna från 1271 eller i urkunder från 1290. Namnet och ämbetet förekommer först sent vid de svenska bergen. I viktigare angelägenheter skulle sexmännen vid Rammelsberget på 1300-talet inhämta råd af de vise.

Bergverksassociationen vid Rammelsberget ansvarade för de gemensamma arbeten, som erfordrades vid grufvorna. Viktiga dylika arbeten öfverlämnades vid Freiberg, Iglau och andra sachsiska, mähriska och böhmiska bergverk i regel åt privata företagare och medförde vissa ärftliga rättigheter för företagarna. Bestämmelser om dylika utgjorde omfattande och viktiga delar af bergsrätten vid dessa bergverk, men motsvarigheter därtill saknas vid Rammelsberget som vid Kopparberget¹ och i de öfriga äldsta svenska bergsordningarna. Ordning af de gemensamma arbetena nödvändiggjorde vid Rammelsberget »redingen», sammanträden af bergmästare (sexmän) och intresserade bergsmän hvarje vecka. Enligt Kopparbergsprivilegierna 1347 skulle rådmännen »sammankomma hvar söndag och samtala».

För de gemensamma arbetenas utförande voro grufarbetare anställda för associationens gemensamma räkning, förutom de arbetare, som enskild bergsman kunde anställa i sin tjänst. De gemensamt anställda arbetarna erhöles »kosten» utbetalt af »werkplegere»², som hade att göra afräkning och uppbära ersättning vid »redinge». Kopparbergsprivilegierna 1347 skilja äfvenledes mellan arbetare, anställda för bergsmännens gemensamma räkning, och »den som arbetar för en man»³.

¹ Det förefaller sannolikt, att det afbrott från sed och bruk vid grufdriften, som brefvet 1360 (se not 4 s. 1) afsåg att göra slut på, berott på försök att införa privaträttigheter som vid Freiberg etc.

² Uti dessa »werkplegere» har man otvifvelaktigt att se motsvarigheten och förklaringen till det hittills ej riktigt förstådda »utspisare» i Kopparbergsprivilegierna.

³ Legotiden för arbetare vid Rammelsberget var den under medeltiden vanliga: år eller minst halfår. Arbetslönerna utgingo delvis in natura och del-

Marknadsfrihet i köpstäder betraktades af de svenska bergsmännen trån äldsta tid som ett viktigt privilegium, med hänsyn till behovet att upphandla lifsmedlen till bergsarbetarnas kost. Bergsmännen vid Rammelsberget förde under hela 1200-talet ett förbittradt försvar för denna frihet, som bekämpades af köpmansgillen och handtverksskrån i det närbelägna Goslar¹, en stad som för Rammelsberget var, hvad Falun blef för Kopparberget. Bergsmännen lyckades ända till 1290 upprätthålla ett förbud mot köpmansgillen i den stad, där deras ståndsledlemmar utgjorde en betydande del af borgerskapet. År 1352 förlorade de sin marknadsfrihet.

Parallellerna mellan bergverksförhållandena vid Rammelsberg på 1200-talet och vid de äldsta svenska bergverken, speciellt Kopparberget, torde redan efter det anförda befinnas för många och för viktiga, för att det skulle kunna hysas tvifvel om, att utgångspunkten för de äldsta svenska bergverkens organisation är att söka vid Rammelsberget, där förhållandena i mycket voro olika förhållandena annorstädes i Tyskland vid samma tid, men förete påfallande öfverensstämmelser med de äldsta svenska förhållandena inom bergsbruket.

En viktig öfverensstämmelse återstår det att beröra: berg-

vis i penningar, delvis som tidlöner och delvis som stycklöner, möjligen med gruppäckord för berghuggarlag efter brytning från märke till märke i bergväggen. NEUBURG förutsätter en osannolikt stor stycklönsanvändning och penningbetalning. Hans åsikter delas ej af andra författare. t. ex. F. J. F. MEYER *Versuch einer Geschichte der Bergwerksverfassung und des Bergwerkes des Harzes im Mittelalter* (1817).

De i Kopparbergsprivilegierna 1347 ej nämnda, men i senare handlingar rörande detta bergverk förekommande s. k. fordeles utbrukare motsvara tydligtvis tyska »Lehnhäuer», ett slags hälftenbrukare, som tillätos drifva brytning på egen hand och egen risk och som intogo en mellanställning mellan arbetare och bergsmän, ogynnsammare vid Rammelsberget än vid Freiberg och i Böhmen och Mähren. En bestämmelse i bergsrätten 1359 för Rammelsberget synes afsedd att motverka dylikt hälftenbruk. Vid Kopparberget synes dessa fordeles utbrukares ställning på 1300-talet ha förbättrats, och de öfvergingo efterhand till stort antal i bergsmansklassen såsom s. k. nya bergsmän.

¹ C. NEUBURG i *Zeitschrift f. die gesammte Staatswissenschaft* 40: 88 ff. (1884).

verksassociationens ställning till regalherren, vid Rammelsberget helt annorlunda än vid andra bergverk, utom de äldsta svenska.

En jämförelse mellan Rammelsberg och Kopparberg på denna punkt skall ge vid handen — hvad som för öfrigt gäller i fråga om flera af de redan anförda öfverensstämmelserna — att det varit *förhållandena vid Rammelsberget på 1200-talet*, som afgifvit mönstret vid organisationen af Sveriges äldsta bergverk, sådan denna organisation framträder i de äldsta bevarade privilegierna.

De senare årtiondenas forskningar rörande det tyska bergsbruket i äldre tid ha gett vid handen, att alla de äldsta tyska bergverken af någorlunda anmärkningsvärd omfattning upptagits¹ af en eller annan landsherre och bedrifvits för hans räkning på hans mark med underlydande driftsledare och arbetare, som alla befunnit sig i strängt beroende af företagaren-landsherren. Tekniska och ekonomiska omständigheter ha senare efterhand på de flesta håll föranledt denne driftsherre att uppge den direkta driften för det ekonomiskt påtagligen mera gifvande arrangemanget med driften öfverlämnad under en eller annan form åt kooperativa associationer af privilegieradt bergsfolk mot strängt reglerad brukningsskyldighet och höga afgälder. Såsom naturligt öfvergångsled mellan dessa båda driftsformer torde man få betrakta ett delbruk (hälftenbruk) i sådan form, att arbetarna erhöilo en del af afkastningen mot skyldighet att bestrida vissa driftskostnader.² Efter det direkta beroendets upphörande under regalherren har skillnaden mellan brukande bergsmän och bergverksarbetare till en början varit ringa. Småningom har den blifvit större i samband med fortgående arbetsdelning och kapitalbildning: en för flere eller färre andelar i bergverket ansvarig brukande bergsman har anställt flera arbetare och själf dragit sig tillbaka från personligt deltagande i arbetet. Med större ekonomiskt oberoende bland ett flertal bergsmän har följt en sträfvan att göra bergverksassociationen mera själfständig i förhållande till regalherren. »Mästare» uppstodo som ett privilegieradt stånd vid bergen med privilegier, som tillförsäkrade dem rättigheter, vid hvilkas beviljande regal-

¹ Resp. återupptagits efter folkvandringstidens förfall.

² ZYCHA, a. a. 85. — Jfr. »Lehnhäuer» ofvan s. 8 (noten).

herren väl i allmänhet låtit leda sig af hopp om stegrad afkastning af driften.

Rammelsberget synes tidigast ha drifvits som rent kejsarligt företag. Redan på 1000-talet öfvergingo emellertid genom stora förlänningar vissa delar af bergverket till andra herrar, hvilka till dessa delar ursprungligen synas ha erhållit kejsarens hela rätt (staden Goslar och vissa stift). År 1157 skall kejsar Fredrik I ha öfverlämnat driften af sin återstående besittning åt en association, i hvilken kajsaren dock själf förblef delägare till 1182. Inom de förlänade delarna af berget synas vid samma tid bergsmännen ha erhållit större själfständighet i förhållande till innehafvarna af förlänad regalrätt. Under 1100-talets sista decennier öfvertogo medlemmar af förmögna familjer sålunda bergverksandelar tillika med dylika regalrättsinnehafvares rättigheter öfver desamma: de blefvo andelshafvare, oberoende af regalherre. Anledningarna till denna utveckling voro i ifrågavarande fall bevisligen tekniska och ekonomiska. Grufras och vattentillströmning hade gjort dessa bergverksandelar värdelösa, försåvidt de ej genom stora kostnader sattes i brukbart skick. Förmögna personer, som voro i stånd och villiga till att nedlägga erforderliga kostnader, erhöllo med lätthet både bergmansrätt och regalrätt till dylika bergverksandelar¹. Denna utveckling fortgick på 1200-talet och grep omkring sig inom hela bergverksområdet vid Rammelsberg. Den af regalrätten beroende bergverksassociationen af bergsmän med ärftlig nyttjanderätt mot höga afgälder förvandlades till en bergverksassociation, som räknade talrika förmögna andelshafvare, oberoende af regalherre. På 1200- och 1300-talen var sålunda bergverket vid Rammelsberget organiseradt på det sättet, att företagets ledning låg i händerna på förmöget folk, som tillhörde de mest ansedda famljerna i Goslar och dess omnejd eller representerade vissa stift och kloster; de innehade oftast flera bergverksandelar, i allmänhet dock blott mindre anparter i skilda grufdelar; dessa företagare deltog ej själfva i arbetet, men beklädde ofta befattningar som bergmästare o. s. v.; mindre andelshafvare förekommo därjämte; skillnaden mellan arbetsgifvare och arbetare vid berget var utpräglad; arbetarna voro öfvervägande vanliga lönarbetare.

¹ ZYCHA, a. a. 117.

Regalherrens rättigheter öfver Rammelsberget inskränkte sig från början af 1200-talet praktiskt taget till rätten att uppbära tionde. Det förläningsbref, genom hvilket kejsar Fredrik II år 1235 öfverlämnade regalrätten öfver Rammelsberget till hertig Otto Barnet af Braunschweig, nämner endast tionden uttryckligen såsom gåfvans innebörd. Regentens vanliga höghetsrättigheter, domsrätten och sannolikt rätten att utnämna kunglig fogde vid berget samt med säkerhet rätten att utfärda förordningar rörande bergverkets drift, inbegrepos dock i förlänningen, såsom det framgår af hertigarnas af Braunschweig faktiska åtgärder i bergverksdistriktet.

Regalherrens rättigheter vid Kopparberget i äldsta tid synas ha varit alldeles desamma.

Regalherrarna till Freiberg i Sachsen och till bergverken i Böhmen och Mähren gjorde på 1200-talet anspråk på vida längre gående rättigheter, framför allt rättighet till att öfvertaga grufparter, som endast en kort tid legat i lägervall¹.

Regalherrens förköpsrätt till bergsbrukets produkter, som var strängt genomförd i Sachsen och Böhmen, existerade ej vid Rammelsberget. Intressenterna där hade rätt att afsätta sina produkter till hvilken köpare de ville, såsom vid Kopparberget. Regalherrens fiskaliska intresse tillgodosågs i fråga om kopparen genom en koppartull.

Rättigheter för finnaren af nya fyndigheter sakna Kopparbergsprivilegierna bestämmelser om. Denna brist står i full öfverensstämmelse med motsvarande luckor i bergverksordningarna för Rammelsberg af åren 1271 och 1359, medan däremot de rättsliga bestämmelserna i detta afseende voro synnerligen utvecklade och omständliga vid Freiberg — själfva namnet antyder såsom karakteristiskt från början för detta bergverk, att det där stod enhvar fritt att söka malmfyndigheter och tillförsäkra sig fördelarna under

¹ Freibergs bergsrätt upptecknades tidigast något af de första åren på 1300-talet (1307). ERMISCH *Das sächsische Bergrecht im Mittelalter*. LXXI (1887). Regalherrens rättigheter i denna uppteckning äro dock att betrakta som reminiscenser från 1200-talet. *Därs*. LXI. Bergsrätten i Böhmen och Mähren kan i de viktigaste och bl. a. ifrågavarande delar föras tillbaka till Freibergsrätten som källa. *Därs*. (passim).

vissa formaliteter¹ — och i anslutning därtill äfven upptagna i Böhmens och Mährens bergsordningar.

Rammelsbergs gruffält betraktades på 1200-talet efter mer än 200 års bearbetning såsom fullt genomsökta, och bestämmelser om rättigheter för upptäckare af nya fyndigheter ha därför ansetts såsom onödiga.

I de äldsta svenska bergverksordningarna återspeglas *förhållandena vid Rammelsberget på 1200-talet och under förra hälften af 1300-talet*, och eftersom likheterna röra teknik, driftsorganisation och rättsordning i de viktigaste afseenden och på ett flertal punkter, synes den slutsatsen med nödvändighet böra dragas, att *dessa äldsta svenska bergverksordningar äro lånade från Rammelsberget* under nämnda århundraden. Att det skett i samband med de äldsta grufvornas *första* upptagande, torde näppeligen kunna positivt bevisas men synes sannolikt eller kanske till och med höjdt öfver hvarje tvifvel af flera skäl. Hade t. ex. Kopparberget upptagits på 1100-talet — däremot talar både att upptagandet från början måste ha skett i relativt stor skala och att bergsbruk ej omtalas i svenska handlingar så tidigt — skulle lika fullt Rammelsberget varit den enda möjliga moderorten, där utgångspunkten för företaget kunde vara att söka, men öfverensstämmelserna mellan de äldsta Kopparbergsprivilegierna 1347 och förhållandena vid Rammelsberget vid tiden för dessa privilegiers datering skulle i så fall ej kunna förklaras, utan att man antog, att *nära förbindelser* mellan Rammelsberget och Kopparberget och *likartade yttre förutsättningar* gjort utvecklingen paralell under 1100-talet och 1200-talet vid de båda besläktade verken. De tekniska och ekomiska förutsättningar, som utgöra förklaringen till att vid Rammelsberget på 1200-talet förmögna större intressenter fingo ledningen, ganska oberoende af regalherrar, saknades emellertid vid Kopparberget under de första århundradena för dess bearbetning. Rammelsbergets drift lämnade på 1200-talet efter århundradens fortsatt utbyte föga utrymme för bergsmän utan större kapital, medan Kopparbergets jungfruligare malmstreck, sedan de väl öppnats af kapitalstarkare intressenter, gifvo utmärkta tillfällen

¹ ERMISCH, a. a. XXIX.

för nytillträdande smärre bergsbrukare att utan större kapital göra sina tekniska insikter fruktbarande. Under 1300-talets senare hälft och på 1400-talet samt under Gustaf I:s tid tenderade utvecklingen inom det svenska bergsbruket också åt mera demokratiska former: mindre andelar och flera brukare. Först mot 1500-talets slut stod man inom de äldre svenska bergverken inför samma driftssvårigheter, som århundraden tidigare vid Rammelsberget framkallat en kapitalstarkare koncentrering af driften. Det större kapitalet tillsköts då i Sverige af kronan, och det bidrog att göra bergverksindustrien i vårt land på 1600-talet till en regeringsindustri.

Politiska och kommersiella förutsättningar för förbindelsen Rammelsberg—Kopparberget.

Politiska och kommersiella förutsättningar för förbindelsen Rammelsberg—Kopparberget saknas i själfva verket före 1200-talets midt.

Rammelsberget öfvergick 1235 från tyske kejsaren till Otto Barnet, den förste hertigen af Braunschweig och Lüneburg, ett af de welfiska arfvegodsens nybildadt hertigdöme. Det var vid den tid, då landsherrarna i territorialstaterna förvärfvade själfständighet gent emot kejsare och rike. Efter Ottos död 1252 öfvergick hertigdömet till sonen Albrekt den store, samregent med en yngre broder till 1267, därefter ensam regerande till sin död 1279. Denne hertig kastade sig in i den nordiska politiken, sannolikt närmast med planer mot Holstein. Margareta Spränghäst gjorde honom till dansk riksföreståndare 1261—1263 under sonen Erik Glippings minderårighet.

Ett årtionde senare hjälpte denne Erik Glipping först Magnus Ladulås till tronen i Sverige och tvang honom sedan att låta brodern Valdemar återfå rätten till halfva riket. När Valdemar 1279 utträngts från denna rätt, blef vänskapen mellan Erik Glipping och Magnus Ladulås befast. »Vid gränsen möttes de båda konungarna ofta, och medan deras riddare öfvade sig i tornerspel, lofvade furstarna hvarandra ömsesidigt att icke beskydda dem af deras män, som varit otrogna mot sin herre; den summa, Magnus var skyldig Erik, blef först nedsatt till 4,000 mark, sedan till och med till 2,000 mark, och till sist sattes kro-

nan på vänskapen genom att Erik trolofvade sin äldsta dotter med Magnus' förstfödde son, Birger (1282) ¹.»

Albrekt den store dog 1279. Landet styrdes de närmast följande åren af en förmyndarregering, men delades sedan mellan tre bröder Henrik, Albrekt och Wilhelm. Hvardera skulle ha en tredjedel af inkomsterna från Rammelsberget. År 1288 kom det till öppen strid mellan Henrik och Albrekt. Den bilades samma år genom ett stillestånd och ytterligare 1289 genom en kejsardag i Erfurt, vid hvilken alla tre bröderna voro närvarande. Wilhelm afled barnlös 1292 och de två efterlevande bröderna delade arvet. Albrekt II vann genom en fredlig diplomati i samförstånd med hanseaterna under fortsatta strider med brodern öfvertaget, och blef grundläggare af dynastien Braunschweig-Lüneburg. Han afled år 1318 ².

Om de högtidligheter, med hvilka Magnus Ladulås år 1289 firade grundläggandet af Klara kloster i Stockholm, berättar Erikskrönikan, att »Hertogen aff brwnswik war ther tha», att konungen lät dubba sin son Birger till riddare, samt att denne dubbade

»en förste riddere aff främade land
Hertugh albrikt aff brwnswik
en stolt herra ok höwelik.» ³

Förbindelsen hertigen af Braunschweig—Erik Glipping—Magnus Ladulås utgör en politisk konstellation, ägnad såsom ingen tidigare fursteförbindelse att möjliggöra tyskt bergsbruks införande i Sverge.

Hertig Albrekt den stores politik bidrog att mera än förr göra danskt område till en valplats för tyskt krigsfolk. Och då Magnus Ladulås och hans bror Erik före härtåget in i Sverge år 1275 där värfvade ett väpnadt följe af danska och tyska ryttare, delvis i eget namn och delvis indirekt genom Erik Glipping, drogs »en betydande mängd utlänskt krigsfolk» in i Sverige ⁴

¹ *Danmarks riges historie* 2: 98 (1899).

² HAVEMANN *Geschichte der Lande Braunschweig u. Lüneburg* (1853).
Jfr HEINEMANN *Geschichte von Braunschweig u. Hannover* (1884).

³ *Svenska medeltidens rimkrönikor* 1: 1151, 1159—1161.

⁴ WESTMAN *Svenska rådets historia till år 1306* 89 (1904).

och äfven tyska herremän¹. Landet måste på denna tid ha blifvit genomströfvadt, genomforskadt och känt af tyskar, såsom aldrig förr².

Magnus Ladulås beskylldes redan af sin samtid för en benägenhet att gynna utlänningar på inföddes bekostnad. Det är under hans regering, som »det utländska väsendet», d. v. s. den medeltida kulturen, eröfrar Sverge.

De handelspolitiska förbindelserna mellan Tyskland och Sverige ha först under 1200-talets senare hälft blifvit af den omfattning och den art, som måste förutsättas för så betydande engagemang som de äldsta bergverken.

Rammelsbergets rikedomar kunna först efter det att bergverksassociationen där nått en viss själfständighet gentemot regalherrens fiscus ha blifvit föremål för merkantila spekulationer. Goslar, från början ogynnsamt beläget i den malmrika bergstrakten, utvecklade sig på 1100- och 1200-talen från kejsarstad till handelsstad. Här kom handelsvägen från Augsburg och Nürnberg till Braunschweig, Lybeck och Hamburg att skära vägen mellan Köln och Magdeburg³. År 1290 blef Goslar fri riksstad och medlem af Hansaförbundet.

Lybecks handelspolitiska inflytande i Sverge fick först genom Birger jarls privilegier 1250 och 1251 det säkra underlag, som möjliggjorde, att tyskar kunde nedsätta sig i Sverge för idkande af ekonomisk verksamhet⁴.

¹ Bland tyska herrar, som på denna tid inkommo i vårt land, var Werner von Brunkow, som blef medlem af konung Magnus' råd och såsom rådsherre undertecknat konungens bytesbref med Uppsala domkyrka 1286 och gåfvobrefvet till Klara kloster den 11 september 1289. WESTMAN a. a. 119. Om denne utländske herremans släkt m. m. — han blef fader till konung Birger Magnussons inflytelserika drots Brunke — har förf. förgäfvos sökt närmare upplysningar. En annan utländsk medlem af kung Magnus' råd var Henrik von Gleichen.

² Det kan i detta sammanhang erinras, att utlänningar på 1600-talet infördes i Sverige till dess bergsbruk såsom värfvadt krigsfolk. Bland det tyska krigsfolket i Danmark på Erik Glippings tid torde män från de braunschweigiska bergen icke ha saknats.

³ WOLFSTIEG *Verfassungsgeschichte von Goslar* (1885).

⁴ ODHNER *Svenska städernas och borgareståndets historia före 1633*. 10 (1860).

Den första koalitionen mellan tyska städer för att trygga handeln på Östersjön ingicks 1280. År 1283 följdes den af den vidsträckta allians, som i historien bär namnet Rostocker-förbundet, och som allierade Nordtyskland från Harz till Eider, från Weser till Oder, med Danmark. Två år senare mäklade Magnus Ladulås fred mellan Lybeck och andra tyska städer å ena sidan och Norge å den andra.

Från denna tid börja anteckningar om Sverige i Lybecks stadskronika¹. Från denna tid antecknas de första tyskar som borgare i svenska städer.

»Den hjälp, Magnus bevisat städerna såsom fredsmäklare mellan dem och Norge, hade gjort honom och dem till goda vänner. Det lugna tillståndet lockade äfven köpmännen till ökad verksamhet och ifrigare besökande af Sverges hamnar»¹.

Stockholm och Västerås framträda vid denna tid i den svenska historien. Sistnämnda stad hade redan vid midten af 1100-talet blifvit biskopssäte och där stiftades 1244 ett dominikanerkloster. Men denna stad, som blef den naturliga hamnen för bergslagen, kom till sin första uppblomstring under biskop Carolus Johannis, en lärd och berest man, som 1271 invigde domkyrkan och till sin död 1283 var outtröttligt verksam för att anlägga och förbättra vägar samt bygga altare och kapell långt upp i Dalarna². Redan 1267 hade påfven förordnat en annan biskop att biträda honom eller öfvertaga ämbetet. År 1280 bevittnade Petrus Elavi såsom biskop i Västerås en kunglig stadga. Denne Peter synes en tid ha varit konung Magnus' kansler. År 1293 följde han marsken Torkel Knutsson i fält till Karelen och Savolax, och kom som marskens vän att dö landsflyktig i Norge 1299. Klostret i det före 1200-talets senare hälft obetydliga Västerås hugnades med testamenten af lagmannen i Uppland Birger Persson (1314), hertigarna Erik och Valdemar (1318), och af Matts Kettilmundsson (1327). Den sistnämnde valde sin graf i klostret. Den handelspolitiska förbindelseleden Goslar—Lybeck—Stockholm—Västerås,

¹ GRANDINSON *Studier i hanseatisk-svensk historia*. 42 ff., 59 (1884).

² MUNCKTELI *Westerås stifts herdaminne*. 1:5 (1843).

som spelade en så viktig roll för det äldsta tillgodogörandet af produkterna från Sverges äldsta bergverk, kan betraktas som en skapelse från senare hälften af 1200-talet.

De äldsta urkunderna rörande svenska bergverk. — Tidigaste andelshafvare.

Den äldsta tillförlitliga handling, som rör ett svenskt bergverksföretag, är daterad den 16 juni 1288 på Färingön (Svartsjölandet i Mälaren) och försedd med sigill af konungen, ärkebiskopen och tre andra biskopar (från Linköping, Strängnäs och Åbo). Handlingen har upprättats för att ge biskop Peter i Västerås såsom representant för därvarande biskopsstol klara papper på, att en åttendedel i Kopparberget ograverad tillhörde biskopen och biskopsstolen, i det att en släkting till Peter, som tidigare erhållit nämnda åttendedel som säkerhet för ett lån, godtgjorts med Fröslunda gård i Harakers socken i Västmanland (Fernebo kontrakt af Västerås stift).

Texten i den del af handlingen, som här kan vara af intresse, har följande lydelse¹:

(För att en sak ej skall falla i glömska hos efterlevande måste det finnas skriftliga bevis och) ledda af denna tanke, vilja vi, att det genom närvarande skrifvelse tydligt skall vara bekant för alla, att vi till vår släkting Nils Kristineson lämnat en åttendedel i det kopparberg, som kallas Tiskasjöberg, i Torsångs socken, hvilken åttendedel veterligen förvärfvats genom vår omsorg, och detta för det lån, som vi under vårt ämbetes första tid på grund af mångahanda trängande behof erhöllo af samma vår släkting, uppmuntrade af släktförhållandet, men att vi sedan på anfordran, tillrådande och medgifvande af vårt domkapitel med förutnämnde Nils gjort ett utbyte på så vis, att besittningsrätten eller äganderätten till ovan nämnda åttendedel återgår till oss och vår kyrka, och att han i dess ställe må få Fröslunda gård i Harakers socken med därvarande kvarnar äfvensom de egendomar som vår kyrka besitter i Haslubäck i samma socken med tillydande till ständig och fri besittning.

¹ Hac sane consideracione ducti, tenore presencium constare uolumus omnibus euidenter nos nepoti nostro Nicholao Christine filio soluisse octauam partem montis cupri dicti Tiscasioberg, parrochie thorsanger, que nostra sollicitudine noscitur acquisita et hoc pro mutuo quod in officij nostri nouitate ac multimoda necessitate recepimus ab eodem nepote nostro propinquitatis attinencia animati, Deinde de requisicione, consilio, et assensu Capituli nostri huiusmodi permutacionem fecimus cum Nicholao predicto quod possessio seu proprietas supradicte octaue partis

»Att biskop Peter i denna urkund säger sig hafva förvärfvat denna gruflott, utan att han nämner ett ord därom, att det skedde i sammanhang med grufvans första upptagande, innehåller måhända ett vittnesbörd därom, att biskop Peter först något senare förvärfvat lotten i frågø», anmärker HILDEBRAND *Sv:s medeltid* 1: 715 (1894).

Denna anmärkning synes verkligen innehålla ett öfverdrifvet anspråk på denna intressanta urkunds beviskraft för Falu grufvas ålder. Uttrycket: »hvilken åttendedel *veterligen* förvärfvats genom vår omsorg» torde ej kunna förklaras annat än som åsyftande en bekant *ursprunglig* rätt till denna andel. Hvarför skulle det vara en känd sak, att denna åttendedel var biskopens, om han på vanligt sätt köpt den af en förutvarande ägare? Har han däremot kommit i besittning af den vid bergverkets första upptagande genom sina omsorger — som kansler? — i samband med detta företag, så må han väl ha kunnat beteckna sin besittningsrätt som känd sak, i första hand för urkundens undertecknare.

Den omständigheten, att utgifter i samband med biskopsämbetets tillträdande föranledt Peter att pantsätta sin bergverksandel; utgör väl förklaringen till att han ansett sig som biskop kunna använda kyrkans egendom att återlösa panten till sig och biskopstolen. Hans afyttring af Fröslunda gård med tillydande i löst och fast jämte nio öresland i Haslubäck föranledde senare klagomål af en innehafvare till det kanikämbete, för hvilket biskop Karl gjort bl. a. dessa egendommar till prebende. Dessa klagomål innehållas i en handling af den 29 aug. 1318, där afyttringen säges gjord »för hälften af en fjärdedel i Kopparberget, hvilken hälft tillagts och underlagts biskopsbordet»¹.

Att biskopstolen i Västerås eljes ej haft större andelar i Kopparberget i äldsta tid, torde framgå af, att biskop Egisl 1331

ad nos et ecclesiam nostram redeat, et ipse loco eius habeat Curiam fröslundir in parrochia haraker cum molendinis ibidem nec non predia que possedit ecclesia nostra in haslubek eiusdem parrochie cum omnibus ipsorum pertinentiis jure perpetuo libere possidenda. *D. S.* nr 964.

¹ Pro medietate quarte partis montis cupri, quam mense episcopali applicuit, et subjecit. *D. S.* nr 2160.

kunde beteckna sin kyrka såsom »alldeles i saknad af världsligt gods¹».

En af de äldsta i urkunderna omtalade andelarna i Kopparberget, som tillhörde en svensk herreman, är den andel, som 1327 ägdes af lagmannen i Västmanland Greger Magnusson (två snedbjelkar, orätt kallad Læma) och hans hustru Birgitta Brynjulfsdotter. De båda makarna testamenterade år 1327 till dominikanerklostret i Sigtuna såsom själågåfvä för sig och sina förfäder 1 skeppund årlig inkomst af denna andel². Stamfader för den släkt, som i vapnet förde två snedbjelkar, är en Greger, som nämnes mellan åren 1272 och 1281³.

Lagmannen Greger Magnusson tilldömde den 15 februari 1336 bergsmannen på Kopparberget Bengt Ingason vissa gods i Born i Thorsångs socken⁴.

Tre kvittenser af den 4 maj 1333 äro undertecknade af bl. a. Everard från Kopparberget, borgare i Västerås⁵. Kvittenserna äro utfärdade i Stockholm af notarien Jacobus de Eusebio och afse penningar, som aflämnats till legaten Petrus Gervasii, utgörande del af tionde från Linköpings stift.

Bland svenska intressenter i Kopparberget i äldsta tid har sannolikt konungen varit en af de främste. Hertigarna Eriks och

¹ In bonis temporalibus totaliter devastatam. *D. S.* nr 2822. — LUNDQVIST *De svenska domkapitlen under medeltiden* 40 (1897).

² Nos ob remedium animarum nostrarum ac progenitorum nostrorum vnum nauale talentum cupri, de parte quam in monte cupri possidemus. fratribus predicatoribus sicutie pro comparacione vinj et cere ad sacrificandum jbidem ac ornatu vnius inibi altaris. dedisse et ad manus assignasse, per nos et nostros heredes seu quoscumque alios eiusdem partis in futurum possessores. eisdem fratribus absque contradictione annis singulis perpetuo. persoluendum. *D. S.* nr 2605.

³ Troligen var han oäkta son till Birger Jarl och således halfbror till Magnus Ladulås. K. H. KARLSSON *Folkungaätten i Autografsällskapets tidsskrift* 1: 224 (1888). — Birgitta Brynjulfsdotter var väl dotter till Brynjulf Bengtsson och Ingegärd Svantepolksdotter; hennes farfar har i så fall varit östgötalagnmannen Bengt?

⁴ Omnia bona... in bori in parochia thorsang sita... viro discreto benedicto ingasson cultori montis cupri... adiudico. *D. S.* nr 3196.

⁵ Efrardo de monte cupri, ciuis arosiensis (för cive arosiense). *D. S.* nr 2978—2980. Jfr: Efrardum de Monte, ciuem arosiensem, laicum, som var en af skiljedomarna mellan biskop Egisl i Västerås och kaniken Sigfrid i Uppsala år 1346. *D. S.* nr 4081.

Valdemars skrifvelse af den 20 juli 1310 om deras med brodren, konung Birger, ingångna förlikning om rikets delning och förvaltning tillerkänner konungen bl. a. en del i Kopparberget, som tillhörde honom »med arfsrätt»¹, tydligtvis efter fadern Magnus Ladulås.

Kopparbergsprivilegierna 1347 sägas i inledningsorden vara meddelade »för den skull att edra privilegier och fornbref, som I haft af våra förfäder,»² hade förkommit. Det förefaller naturligtast att tolka orden »våra förfäder» i Magnus Erikssons mun såsom afseende fader, (farbroder) och farfader, ty med Magnus Ladulås började Magnus Erikssons kungliga anor.

Konung Magnus Eriksson fritager sig i bref af den 29 dec. 1336 till Södermanlänningarna från den orättvisa beskyllningen, att han icke skulle vilja lösa sina tjänstemän från skulder, som de för hans räkning ådragit sig, i det han anför, att han åt tjänstemännen pantsatt bl. a. 500 mark silfvers årlig inkomst af Kopparberget³, hvilket torde ha motsvarat minst 160 skeppund koppar, hvaraf möjligen allt eller det mesta utgjort kronans afrad⁴. I så måtto säger handlingen intet om konungens delägarskap.

Vid fredsslutet i Helsingborg den 10 sept. 1344 utfärdade Magnus Eriksson ett bref, som tillförsäkrade lybeckarna deras »gamla besittningar och rättigheter vid Kopparberget», och förbjöd konungens fogde och hvarje annan att göra dem något intrång uti dem. Äfven dokumentariskt vittnesbörd finnes sålunda för, att det tyska intressentskapet haft betydande omfattning i äldsta tid vid Kopparberget⁵.

¹ Partem in monte cupri, quæ ipsum hæreditario jure contingit. *D. S.* nr 1690.

² Ithur priuilegia oc forn bref. som i hafthin af warom forældrom. *D. S.* nr 4142. — SÖDERWALL öfversätter fsv. *föräldrar* i första hand »förfäder».

³ Sa ok i waro kopparbergi, ahrlika fæm hundradhe mark sillfz Jngiældz, uthan thet silff wij haffuom sielffuom redho uthfangit ok penningæ. *D. S.* nr 3267.

⁴ CARLBERG *Svenska bergverkens uppkomst och utveckling* 93 (1879).

⁵ Nos honorabilibus viris et amicis nostris, dilectis civibus Lubycensibus, omnia bona sua mobilia et immobilia, redditus et obuenciones, que et quas ipsi ciues ex antiquo jure in monte cupri regni nostri Swechie per litteras et auctentica instrumenta racionabiliter habuisse dinoscuntur, tenore presencium reddidisse secundum formam priuilegiorum suorum in perpetuum ac inuiolabiliter duratura. *D. S.* nr 3832.

Ur Lybecks Ober-Stadtbuch den 7 april 1322 har i en urkund antecknats, att en änka efter en tysk borgare gett sin dotter i hemgift en lott i »det berg, där man i Sverige hämtar koppar»¹.

Ur de äldsta urkunderna rörande Kopparberget, sedda i den belysning, som här förut framställda förhållanden ge, synes ingen annan slutsats kunna dragas, än att bergverket startats som tyskt-svenskt företag under Magnus Ladulås, sannolikt i början af hans regering, omkring år 1280, eller möjligen något år tidigare, af svenska stormän, med konungen i spetsen, och tyska förlagsmän, hufvudsakligen lybeckska köpmän, samt bergsfolk från Rammelsberg.

Benägenheten att förutsätta en högre ålder för det svenska bergsbruket, beror på efterhängsna föreställningar från den tid, då man sökte bevisa, att Sverges inbyggare haft metallgrufvor strax efter syndafloden ².

Nästan samtidigt med Kopparberget torde de äldsta järnbergen ha upptagits. Det synes ha skett under liknande auspicer.

Marsken Torgils Knutsson lämnade konung Birger i utbyte för andra egendomar bl. a. Norberg och alla sina andelar i därvarande järnberg, enligt bref af den 29 juli 1303 ³.

¹ Notum sit, quod Johanni de Lapide dedit relicta Gozschalci Zwirren cum filia sua Wobben in dotem dimidietatem illius tercie sue partis, quam habent in monte, vbi foditur cuprum, in Swecia». *D. S.* nr 3832, noten.

² LANGEBEK *Om de norske bergverkens oprindelse og fremvext* 41 ff. (1758) kritiserar redan utförligt dessa föreställningar. — Af de gamla sagorna om Kopparbergets första upptäckande är en af ett visst intresse i detta sammanhang: »En nästan erkänd saga är i orten, att en Finne ifrån Torsång, som här omkring haft sina fäboddar, skall därtill (nämligen till grufvans upptäckt) gifvit första anledningen, ty det berättas, att då dess bock hemkommit ifrån skogen, och varit röd af vältrande på marken skall ägaren eftersökt samma ställe, och funnit själfva malmstrecket». HÜLPHERS *Dagbok* 365 (1762). Namnet *Rammelsberg* sammanhänger väl etymologiskt med mht. *rammeler* (brunstig) bagge. Den citerade sagan synes då ha särskilda anknytningspunkter till nammet Rammelsberg. Det har ej varit förf. möjligt att efterforska sagans eventuella motsvarigheter på tyskt område. Den gängse tyska sagan om Rammelsberget uppger jägaren Ramme som den ursprunglige finnaren. LEIBNITZ *Scriptores rerum brunsvicensium* 3: 277 ff. (1711).

³ Norobergh, et quicquid ibidem possedimus in monte ferri et calibis, ac omnia qvæ possedimus in Dalum. *D. S.* nr 1403.

I bref af den 25 mars 1328, hvaruti Ulf och Magnus Gudmarsson uppgifva, huru deras aflidne svärfaders, lagman Birger Pärssons egendomar blifvit delade mellan dem och Birgers omyn-dige son Israel, omtalas järnhyttor i Nerike ¹.

I bref af den 20 nov. 1345 upplåter Magnus Eriksson på behaglig tid sina hyttor å järnberget i Nerike åt biskop Sigmund i Strengnäs, hvilka hyttor hans företrädare biskop Frender innehaft med kungligt medgifvande ².

Den sannolika tiden för de äldsta svenska bergverkens första anläggning och organisation och det otvifvelaktiga sambandet med bergverksorganisationen vid Rammelsberg i slutet af 1200-talet kommer att läggas till grund för en undersökning rörande svenska bergsregalet i äldsta tid. Frågan därom kommer genom här framlagda resultat rörande det svenska bergsbrukets ursprung delvis i ett nytt läge.

¹ Item in nericia habui curiam edh et vnø cum colonis vna cum hyttis in monte ferreo in silua swin sitis quas idem dominus birgerus prius possidebat. *D. S.* nr 2658.

² Hyttas nostras in monte ferri nericie... Vnde predictarum hyttarum incolis et cultoribus vniuersis... firmiter precipiendo mandamus. quatinus supradicto domino episcopo sigmundo de omnibus et singulis juribus nostris. hactenus consuetis. vel eius officiali et nulli alii. respon-dere. seu satisfacere studeant. *D. S.* nr 4008.

Om socialismens begränsning.

Af

Adolf Åström.

Vanligen förbinder man icke allenast i Tyskland utan ock i länder långt utom dess gränser, t. ex. i Sverige och Italien, frågan om socialismens uppkomst med de tre tyska namnen Rodbertus, Marx och Lasalle, därvid man gerna tänker sig Rodbertus och Marx såsom socialismens teroetiska grundläggare och Lasalle såsom dess förste agitator. I verkligheten är det likväl så, att socialismen leder sitt första upphof från Frankrike, de våldsamma revolutionernas hemland, och att det är därifrån, som icke allenast den socialistiska samhällskritiken utan äfven de socialistiska reformförslagen allra först utgått. Trots mångahanda meningskiljaktigheter dem emellan är det nämligen det franska triumviratet *Saint-Simon*, *Charles Fourier* och *Louis Blanc* med deras lärjungar och skolor, som bragt socialismen till världen.

Den period af socialismens historia, som företrädesvis utfylles af dessa tre namn — förra hälften af 1800-talet — har gjorts till föremål för ny, ingående undersökning från kompetentaste håll. I ett nyligen utkommet arbete: »*Zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus*»,¹⁾ har numera professorn i statsvetenskaperna i Berlin Dr. Otto Warschauer framlagt resultatet af sitt arbete öfver ifrågasvarande ämne, hvilket egentligen utgör ett sammandrag af en serie föreläsningar, hvilka författaren i egenskap af akademisk

¹⁾ Verlag von Frans Vahlen. 403 + XVI s., häftad 4 M., bunden 5 M.

lärare hållit vid universitetet i Leipzig. I en framställning, som präglas af på en gång germansk grundlighet och gallisk klarhet i form, ger han oss vägledning för att bedöma den nutida socialismen, dels genom att redogöra för de krafter, som från början satt densamma i rörelse, dels ock genom en allsidig kritik af socialismens lärobyggnad och allmänna reformförslag.

Då den socialistiska rörelsen i Sverige, särskildt under de senaste två åren, inträdt i ett synnerligen kritiskt läge, bör det äfven i vårt land vara af vikt att erhålla del af ett så betydande arbete som det ifrågavarande. Detta gäller icke allenast för dem, hvilka af verklig eller simulerad s. k. socialistskräck föranledas att motsätta sig snart sagdt alla sociala reformsträfvanden, utan äfven för dem, hvilka blifvit bibragta öfverdrifna föreställningar om den socialistiska rörelsens räckvidd och som tyckas redo till hvilka offer som helst för uppnående af den väntade s. k. socialiststaten. I detta syfte skall jag redogöra för professor Warschauers kritik af några af socialismens fundamentalsatser nämligen om den fria konkurrensens upphörande, om införandet af det produktiva associationsväsendet och om arfsrättens afskaffande, men vill därförut något beröra frågorna om socialismens begrepp, om socialismens teoretiska grund samt om socialismens ställning till öfriga meningsriktningar med socialekonomiskt program.

Såsom socialism gäller i nutiden, säger prof. W., hvarje försök till en radikal förbättring af de besittningslösa klassernas materiella, politiska och intellektuella läge.

Huru skarpt denna bestämning än må vara utformad, ger den likväl endast en ofullständig föreställning om hvad socialismen egentligen är och hvad den vill. Det är därför nödvändigt att närmare belysa detta begrepp, och detta sker bäst genom en jämförelse med en närbesläktad meningsriktning nämligen kommunismen.

Socialismen vill gemensamhet i produktionsmedel, men kommunismen härjämte en gemenskap till konsumtionsnyttigheter. I enlighet härmed angriper den förra icke tillvaron af individuel privategendom öfverhufvud, utan endast privategendom till produktionsmedlen, under det att den senare principiellt förnekar all privategendom. Socialismen söker att bevara personlighetens rätt,

hvaremot kommunismen betraktar alla människor som väsen med lika anlag och lika rätt och vill fördenskull afskaffa hvarje social och politisk åtskillnad mellan de enskilde och genomföra en allas ovillkorliga jämlikhet. Socialismen vill tillförsäkra en hvar rätten att framställa ekonomiska nyttigheter och fordrar fördenskull af staten ett gratuit öfverlåtande af de härför erforderliga produktionsmedlen samt söker att på denna väg trygga enhvar vid rätten till sitt arbetes fulla afkastning. Kommunismen åter gör staten allena berättigad till såväl produktionen som till fördelning af nyttigheterna och fordrar af staten, att han skall i lika måtto draga försorg om allas uppfostran och underhåll. Kommunismen ändtligen har sina rötter långt tillbaka i forntiden och medeltiden, medan däremot socialismen uppstått under tiden efter den stora franska revolutionen.

Hur otroligt det än vid närmare eftertanke kan förefalla, har likväl socialismen funnit grunden för sin teoretiska lärobyggnad hos Adam Smith, som visserligen bär hedersnamnet »den ekonomiska vetenskapens fader», men som också är den individualistiska liberalismens heros. De tvenne skarpt motsatta meningsriktningarna individualismen och socialismen härleda sålunda båda sitt lärosystem från en och samma lärofader, ett konststycke, som torde vara oförklarligt, såvida icke ett felslut å ena eller andra sidan får antagas föreligga. Ett sådant är också bevisligt. Adam Smith har förklarat, att *arbetet vore källan till alla värden*. Härpå togo de socialistiska läromästarna fasta. Med denna lärosats förbundo de tanken på den skarpa motsatsen mellan rik och fattig och genom en association af dessa båda idéer uppkom den åsikten, att, alldenstund och emedan arbetet vore källan till alla värden, måste arbetets finansiella produkt tillfalla arbetets producerer (arbetarne) allena och icke såsom hittills delvis tillfalla ett fåtal enskilda (arbetsgifvarna) såsom företagsvinst. En sådan slutsats var visserligen fullständigt främmande för Adam Smith själf, men under utvecklingen af den en gång uttalade tanken, säger prof. W., har af en nationalekonomisk teori blifvit en socialistisk dogm (»arbetets frukter åt dem som arbeta») och socialismen har åt sig eröfrat ett vetenskapligt underlag.

Hvad därefter angår frågan om socialismens ställning till

andra social-ekonomiska meningsriktningar framgår af det föregående, att den är sidoordnad med kommunismen. Men samma ställning intar den ock till alla andra åskådningar, som stå i motsatsförhållande till den individualistiska liberalismen, såsom kristligt-sociala; statssocialister, jordreformvänner, (»landssocialister») m. fl. Anarkismen återigen är den till sin spets drifna individualismen.

Beträffande särskildt den moderna jordreformatoriska rörelsen bör bemärkas att den har ett helt annat ursprung än socialismen (Henry George m. fl.), och att den omfattas af betydande grupper af samhällsmedlemmar, som äro totalt främmande för socialismen i egentlig mening. Likasom denna senare har den likväl uppställt sina reformkraf på grundval af Adam Smiths ofvan anförda lärosats om arbetet såsom den allmänna värdekällan, ity att den därur a contrario dragit den slutsatsen, att, alldenstund och emedan jorden icke är resultat af arbete, kan den icke heller vara privategendom, utan måste vara hela folkets egendom, måste »nationaliseras». För min del har jag med mitt arbete: »Om svensk jordäganderätt» velat träda i opposition mot denna mening och sökt påvisa, att enligt svensk rätt är jorden, i den mån den är odlad eller eljest med arbete belagd, produkt af arbete och därför också i denna omfattning föremål för privat jordäganderätt.

I sammanhang härmed torde ock böra beröras frågan om socialismens ställning till de båda motsatta politiska meningsriktningarna liberalism och konservatism.

»Alltifrån början af 1700-talet, säger prof. W., stodo särskildt i Frankrike två läror i skarpt motsatsförhållande till hvarandra beträffande uppfattningen af den borgerliga frihetens begrepp. Den ena stödde sig på individens rätt, den andra utgick från broderlighetens rätt. Den ena sökte garantierna för friheten i den enskildes politiska och ekonomiska emancipation från absolutismens, feodalismens och hierarkiens tryck, den andra ville inleda en den allmänna välfärdens politik, som skulle representera kollektivistiska intressen och främja allas väl genom att draga omsorg för samhället i dess helhet».

»Dessa motsatta sträfvanden till frihetsbegreppets förverkligande utjämnades icke genom den stora revolutionen. På första

kejsardömets tid framträdde de visserligen mindre skarpt, men under restaurationsperioden och särskildt efter upprättandet af borgarkonungadömet gjorde de sig gällande med ökad styrka. Individualismen framträngde segerrikt, i alla grenar af landets inre förvaltning trängde de sig in, i de lagstiftande korporationerna bröt den sig väg och i ekonomiskt afseende var dess framgång obestridlig». Men samtidigt med att bourgeoisien såsom representant för de enskilda intressena under Ludvig Filip närmade sig till en allt större maktfullkomlighet, vann den andra rörelsen, den som ville ersätta den enskildes eller en enda klass, herravälde med allas suveränitet, allt större utbredning.

Härmed är i korthet angifvet den historiska uppkomsten af såväl *liberalismen* som *socialismen*, (den förra representerad af bourgeoisien, den senare af proletariatet) äfvensom bägge meningsriktningarnas ledande principer: framåtskridande till kultur och borgerlig frihet, för den förra under framhållande af individens primat, samt för den senare under framhållande af samhällets. Bägge dessa meningsriktningar stodo sålunda i principiellt motsatsförhållande till hvarandra inbördes, men begge voro likväl förenade i opposition mot den gemensamma fienden, försvararen af det historiskt gifna samhällstillståndet: absolutismen, feodalismen och hierarkien (*konservatismen*). Att socialismen icke mindre än liberalismen stod i opposition mot försvararna af det bestående samhället framgår väl icke direkt af det ofvan anförda, men ligger i sakens natur och bekräftas af den historiskt gifna erfarenheten.

Utefter dessa grundlinjer har också förhållandet mellan konservatism, liberalism och socialism utvecklats sig i Sverige.

Äfven hos oss ha de liberala idéerna burits fram till seger af borgarklassen; äfven här var fienden absolutismen, feodalismen och hierarkien.

Äfven i Sverige har kampen mellan liberalismen och konservatismen pågått sedan början af 1700-talet. Från och med början af den s. k. frihetstiden, med ringa afbrott under gustavianska perioden men med ökad styrka efter 1809 har borgarklassen efter hand afskaffat adelns och presterskapets företrädesrättigheter och i motsvarande grad höjt sin egen ställning ända

tills segern kan anses vara vunnen genom de stora reformer på tullagstiftningens (1853—54), näringslagstiftningens (1864), kommunalförfattningarnas (1862) och statsförfattningens (1866) område, som strax efter seklets midt slag i slag följde på hvarandra. Dock förefinnes den olikheten mellan motsvarande utveckling i Sverige och i Frankrike, att medan i Frankrike striden kännetecknas af våldsamma revolutioner, ha i Sverige förändringarna skett mera successivt, och ha därför tagit en längre tid i anspråk, ehuru de icke för den skull kunna sägas ha blifvit senare genomförda än i Frankrike.

Att reformerna kunde på fredlig väg genomföras i Sverige berodde därpå, att de tre konservativa faktorerna: konungamakten, adels- och prestväldet redan vid frihetstidens början förlorat det mesta af sin gamla makt, så att spänningen mellan det nyas anhängare och det gamlas försvarare blef mindre. Den enväldiga konungamakten hade under Karl XII på det tydligaste ådagalagt sin egen orimlighet. Adelsväldet hade brutits genom Karl XI:s reduktion, och prestväldet hade förlorat sin gamla makt redan genom Gustaf Vasas reformation.

Sedan borgarklassen efter 1866 kommit till herraväldet i Sverige representerar denna numera konservatismen. Det är borgardömetts föregångsmän, assisterade af representanter för de gamla adels- och prestklasserna, hvilka hafva till uppgift att med sitt hufvudfäste i första kammaren försvara den bestående samfundsordningen och reglera farten och riktlinjerna för utvecklingen. Sedan under 1800-talets senare del den svenska bondeklassen befriat sig från de särskilda bördor, som från gammalt hvilat på densamma, samt sålunda tillkämpat sig samma sociala läge, som förut borgarklassen, har på sista tiden uppstått en ny liberalism, som med säte i andra kammaren är bärare af reformsträfvandena och framåtskridandet, hufvudsakligen i enlighet med de gamla individuella riktlinjerna, men med tydlig afsikt att befrämja de arbetande klassernas höjande i politiskt och socialt hänseende. Härigenom räcker liberalismen handen åt socialismen. Sedan Sverige under 1800-talets sista decennier blifvit en industristat, har nämligen äfven socialismen såsom politisk meningsriktning vunnit insteg i vårt land. Till oss har rörelsen importerats i den

form, hvori den utbildat sig i Tyskland. Den har sålunda i första hand karaktären af en arbetareklassens kamp för sin emancipation på arbetaresolidaritetsens grund; och står tydligtvis i ännu skarpare opposition mot konservatismen än liberalismen, men vill likasom liberalismen arbeta för utveckling af den andliga och materiella kulturen, ehuru på en helt annan väg än denna.

Efter denna historiska utveckling torde konservatismens, liberalismens och socialismens nutida ställning till hvarandra kunna bestämmas.

Likasom jorden vänder sig kring sin axel, därvid såväl de centripetala som de centrifugala krafterna äro i verksamhet, så bestämmas ett modernt samhälls rörelse i hvarje tidsmoment dels af »samhällsbevarande» d. v. s. de existerande samhällsbanden sammanhållande krafter, dels ock af »samhällsupplösande» d. v. s. de gamla banden upplösande, omläggande och med nya band ersättande krafter. De samhällsbevarande krafterna representeras tydligtvis af konservatismen. Samhällsupplösande äro återigen både liberalismen och socialismen, ehuru utefter helt olika linjer, nämligen den förra efter individualismens, den senare efter solidaritetens, hvilka kunna antagas principiellt verka i rätt vinkel mot hvarandra, så att den teoretiska centrifugala påkänningen kommer att gå i diagonalen af den af de båda hufvudkrafterna bestämda paralellogrammen.

Af konservatismens, liberalismens och socialismens ömsesidiga styrka bestämmas den historiska utvecklingens riktning och tempo. Likasom jorden icke allenast vänder sig kring sin axel utan ock genomlöper sin bana kring solen, så bör ock ett samhälls utveckling betraktas icke endast från statisk utan ock från dynamisk synpunkt. I detta senare afseende är konservatismen bärare af det historiskt gifna, af den historiska erfarenheten, medan liberalismen och socialismen tillsammans representera framtidens kulturidé, ehuru de hvar för sig fatta denna på olika sätt och sålunda hvar för sig uppställa olika mål för sina sträfvanden. Därest nu konservatismen inom ett samhälle är starkare än liberalismen och socialismen tillsammans blir resultatet stillastående. Äro återigen de andra båda riktningarne af öfvervägande styrka går ett sådant samhälle framåt, och den hufvudsakliga rikt-

linjen beror på vilkendera af meningsriktningarne som är den starkaste. I Sverige t. ex. har konservatismen i öfvervägande grad individualistisk innebörd och liberalismen har en individualistisk riktning. Samhällsutvecklingen får därför också en hufvudsakligen individualistisk karaktär. Socialismen däremot förmår endast i ringa grad påverka utvecklingen, men detta icke därför att socialismen skulle såsom samhällskraft vara af mindre primär karaktär än de öfriga, utan därför att hela tidsandan är öfvervägande individualistisk.

På grund af det anförda innebär det helt säkert ett underkännande och ett misskännande af socialismens betydelse inom samhällslifvet att, såsom professor Vitalis Norström helt nyligen gjort, förklara socialismen icke jämbördig såsom samhällskraft med liberalismen och konservatismen. För kulturutvecklingen och framåtskridandet äro samhällssolidaritetsens principer af lika stor betydelse som individens rörelsefrihet och förmåga af initiativ, ty neutraliseras de förra, så atomiseras samhället och upplöses i individer.

Socialismens samhällsupplösande tendenser ligga ytterst i dess direkta angrepp på det moderna samhällets hela ekonomiska tillvarelsereform sådan den utbildats i enlighet med de principer, hvilka först gjorts gällande af fysiokraterna och sedermera af Adam Smith och som pläga innefattas under begreppet *den fria konkurrensens system*. På möjligheten att afskaffa den fria konkurrensen beror därför ytterst möjligheten att omstöpa det moderna samhället i nya former och att införa den s. k. socialiststaten. Vi skola se att socialismen här står inför en absolut omöjlig uppgift.

Den förste, som från socialistisk synpunkt underkastat den fria konkurrensens system en ingående kritik var Louis Blanc. Hans arbete »*Organisation du travail*» uppbäres af den grundtanken, att den fria konkurrensen bör totalt tillintetgöras, alldenstund den enligt Blanc's mening icke harmoniskt sammanbinder de enskildes krafter utan splittra dem, att den för flertalet människor skapar ett odrägligt tillstånd af lidande samt att den är

orsaken till det motsatsförhållande, som förefinnes mellan producer och konsumenter. Blanc var djupt genomträngd af den öfvertygelsen, att genom den fria konkurrensen utvecklas det individuella intresset till en rofdjursartad åtrå och att den, som samlar rikedomar, endast kan göra detta genom att gå fram öfver andras ruin, i det att förmögenhet företrädesvis bildas ur spillror af andra.

Adam Smith och efter honom Jean Baptist Say hade påstått, att en obestridd fördel af den fria konkurrensen bestode däri, att de producerade nyttigheterna blefve billigare, hvarigenom en förökad konsumtion möjliggjordes. Louis Blanc däremot menade, att detta förhållande visserligen förefunnes, men att det icke blefve bestående. Ty så snart de starkare i den fria konkurrensens kamp tillintetgjort sina svagare motståndare, bildas monopol, som framkalla en förstärkt koncentration af kapitalet på ett fåtal händer och som förhindra en varaktig prisreglering till förmån för konsumenterna. På detta sätt blir, enligt Blancs åsikt, samhällets produktion af nyttigheter genom den fria konkurrensen icke blott oreglerad, det oordnade förhållandet mellan anbud och efterfrågan skapar icke blott förhärjande och periodiskt återkommande handelskriser, utan det bildas i denna allas ekonomiska kamp mot alla en allmänfarlig finansfeodalism, som exploaterar borgardömet mellan- och underklasser och förtrycker alla värnlösa och svaga. Sålunda är, enligt Blanc, den fria konkurrensen en graf för arbetarnas materiella oafhångighet och skapar för dem tillstånd, som äro ojämförligt sämre än under de tider, då slafveriet var i bruk.

Prof. W. gör Blancs mening till föremål för följande motkritik: »Konkurrens i ordets egentliga mening betyder mångas gemensamma sträfvan efter ett gemensamt mål. Detta individernas sträfvande, som utgör förutsättningen för de deltagandes kamp, har sin grund i ett ursprungligt behof hos människorna, som alltid och allestädes skall göra sig gällande, huru än samhället må vara organiseradt. Visserligen föranleder den fria konkurrensen, särskildt om den är individuelt och lokalt obegränsad, stora missförhållanden: den främjar ofta svek och bedrägeri, den drifver till våldsamheter, den alstrar efter vissa mellantider afsättnings- och handelskriser. Men de fördelar, som den

medför, öfverväga missförhållandena, och Blanc framhäfde med mycken skärpa blott de senare, utan att omnämna de förra. Den fria konkurrensen underlättar det billigare framställandet af alla ekonomiska nyttigheter, den främjar icke blott deras kvantitet utan ock deras kvalitet, den för icke till en minskning, utan till en stegring af arbetslönerna och icke till en förhöjning utan till en förminskning af livsmedelpriserna. Den är en sporre på produktionen. Den fria konkurrensen har särskildt under loppet af 1800-talet framkallat alla industriella framsteg, den står i orsaks-sammanhang med hvarje nations politiska utveckling, den är intimt förbunden med den personliga friheten, och den internationella hushållningens historia lär att de mäktigaste, rikaste och arbetsammaste folken alltid varit de, hos hvilka den individuella rörelsefriheten minst hämmats. Så länge vidare ingen gemensam hushållning finnes, som omfattar hela världen, och så länge icke blott individerna, utan också folken stå i täflan med hvarandra, är fordran på afskaffandet af den fria konkurrensen ingenting annat än en utopi».

Utöfver dessa prof. W:s skäl torde bemärkas, att den fria konkurrensen står i fullständig öfverensstämmelse med grundprinciperna för såväl befolkningsläran som utvecklingsläran, hvar- dan den är en direkt tillämpning af icke endast människolifvets utan allt lefvandes lag. Det är sålunda ett obestriddigt faktum att kampen för tillvaron beherskar hela den lefvande naturen och att konkurrens evigt och oundvikligt finnes mellan alla varelser.

I större eller mindre omfattning har därför också den fria konkurrensen, om också spontant, utgjort en af elementarkraf- terna för allt samhällslif under alla tider och hos alla folk.

Härpå beror att individernas rätt till *arbets- och näringsfri- het* är en oförytterlig mänsklig rättighet (allmänningrätt), som tillkommer statsborgarne, oberoende af alla af staten uppställda formella eller materiella betingelser.¹

Den fria konkurrensen kan således icke tillintetgöras, på sin höjd begränsas.

¹ Jämf. »Die Handelsgesetze des Erdballs» Ausgabe D, Bd. X, Afd. Sverige s. 41, hvarest jag påvisat, att rätten att drifva handel är antingen *fri* eller beroende af *särskild anmälan* eller *särskildt tillstånd*.

De positiva medel, hvarigenom socialismen vill afskaffa den fria konkurrensen, äro företrädesvis införandet af produktiv-associationer och afskaffandet af den individuella arfsrätten.

Produktiv-associationer äro med afseende å sättet för anskaffandet af det erforderliga kapitalet af två hufvudslag: *produktiv-associationer grundade på själfhjäl*p och produktiv-associationer grundade på statshjäl

. Bägge dessa associationsarter räkna sitt upphof från den franska socialismens grundläggare, nämligen själfhjälpsassociationerna från Charles Fourier och statshjälpsassociationerna från Louis Blanc.

Fourier var först i raden af 1800-talets associationsteoretiker, och han hade visserligen en viss föreställning om associationens ekonomiska fördelar, men förmådde icke angifva de riktiga medeln till dess genomförande. Han föreslog såsom bekant inrättandet af kommuner för på en gång gemensam produktion och konsumtion, s. k. falanger. Allt erforderligt kapital i jord, maskiner, arbetsverktyg, råvaror m. m. skulle tillföras af aktieägare, som icke behöfde vara arbetande medlemmar i falangen. Hvarje falang, som skulle omfatta omkring 300 familjer, skulle ha gemensamma anordningar för medlemmarnas underhåll, uppfostran och undervisning. Fourier lemnade alltså privategendomen oberörd, men ville ålägga kommunerna att sörja för allas gemensamma väl.

På en mängd ställen, både i gamla och nya världen, gjordes försök att anlägga falanger efter Fouriers mönster. Men endast en, den s. k. »*Familistèren*» i Guise, har kommit att bestå till vår tid. Prof. W. redogör ingående för dess nuvarande organisation och verksamhet, och undersöker, huruvida densamma är af beskaffenhet att kunna läggas till grund för en omgestaltning af det produktiva samhället. Ur denna intressanta redogörelse må anföras följande.

Familistèren i Guise är egentligen ett verk af en duglig arbetare, som höjt sig till arbetsgivare och fabriksägare, Fouriers entusiastiske lärjunge Godin. Företagets år 1880 inregistrerade firma lyder: »*Société du Familistère de Guise. Association coopérative du capital et du travail Godin & Cie*». Det nuvarande driftkapitalet upptages till 5,000,000 fr. och fabriken, som tillverkar gjutgods, sysselsätter omkring 2,000 personer. Familistèren utgö-

res egentligen af 3 stora arbetarekaserner, rymmande hvar och en 600 bostäder, med omkring 1,100 rum. Hvar och en får fritt välja bostad och hyra utgöres med ett belopp af 100—200 fr. för hvarje bostad. Familjerna, som hvar och en har sin egen hushållning, göra likväl uppköpen för gemensam räkning. Alla försök, som i öfverensstämmelse med Fouriers förslag gjorts att åstadkomma ett gemensamt hushåll för alla familjerna, hafva strandat och hafva nu såsom ogenomförbara definitivt öfvergifvits (ett bevis för familjens karaktär af naturlig organism!) För gemensam räkning drifves slakteri, bageri, vårdshusrörelse, bad- och tvättanstalt och de enskilda företagens nettobehållning tillflyter föreningskassan.

I öfverensstämmelse med Fouriers plan finnes i Familistèren anordningar för barnens undervisning och uppfostran, för hvilka utgifterna hänföras till de allmänna driftkostnaderna.

Samtliga i Familistèren med kapital eller arbete delaktiga delas i intressenter («interressès»), medhjälpare («auxiliaires»), deltagare («participants»), medlemmar («sociétaires») och delägare («associés»). Intressenterna deltaga med kapital, men icke med arbete. De erhålla ränta eller utdelning, men hafva intet inflytande på företagens ledning och kunna när som helst utlösas efter innehafvande aktiers nominella belopp. Medhjälparna bo icke i Familistèren och afskedas vid tillfällig arbetslöshet. Deltagare, medlemmar och delägare måste oafbrutet hafva arbetat i fabriken minst resp. ett, tre eller fem år. Medlemmar och delägare måste bo i Familistèren. Företagens ledning tillkommer endast delägarna, hvilka måste äga andelsbevis för minst 500 fr., hafva optionsrätt till dessa och utse den personligen ansvarige firma-innehafvaren; denne senare har att gemensamt med förvaltningsrådet bestämma antalet af nytillträdande medlemmar och deltagare, äfvensom att anställa och afskeda medhjälpare.

Fouriers tanke att enhvar skulle tillförsäkras ett existensminimum har i viss utsträckning förverkligats. Samtliga arbetare garanteras ett dagligt, i förhållande till livsmedelsprisen bestämdt existensminimum. Uppnår den enskildes daglön icke detta belopp, fylles skillnaden af en för ändamålet inrättad försäkringskassa,

ur hvilken också till arbetsodugliga personer utgöras ålderdoms- och invalidräntor.

Fördelningen af företagsvinsten sker i »Familstèren» i en annan än den allmänt vanliga formen och motsvarar ganska nära Fouriers förslag. Driftkapitalet var i reglementet fastställt till 4,600,000 fr. Härpå beräknas af bruttoafkastningen först 5 % ränta. Sedan från bruttoafkastningen afdragits kapitalräntor, försäkrings- och undervisningskostnader återstår nettobehållningen; af denna disponerades ursprungligen 25 % för reservfonden, 25 % i s. k. talangdividend och 50 % i arbets- och kapitaldividend, men sedan reservfonden numera uppnått ett belopp, motsvarande 10 % af driftkapitalet, utgör arbets- och kapitaldividenden 75 %. Den s. k. talangdividenden fördelas i form af tantième mellan verkställande direktören, förvaltnings- och uppsiktsrådet, tjänstemän och arbetare som gjort nyttiga uppfinningar, samt lärarne.

Arbets- och kapitaldividenden af 75 % fördelas på löner och kapitalräntor i förhållande till hvarderas belopp, så att om lönerna utgöra t. ex. 2,000,000 fr. konkurrerar detta belopp icke med hela driftkapitalet 4,600,000 fr. utan endast med 5 % ränta därå d. v. s. 230,000 fr. Kapitaldividenden utbetas kontant och för det belopp, som motsvarar arbetsdividenden, utgifves föreningens andelsbevis, nämligen till »delägare», »medlemmar» och »deltagare» i förhållande till en summa som motsvarar resp. 2, 1 $\frac{1}{2}$ och 1 gånger summan af deras intjänade lönebelopp. »Medhjälparnes» vinstandelar tillfalla försäkringskassan.

Arbetarnes kapitaliserade vinstandelar användes till en början för att återbetala Godins tillgodohafvande; sedermera inlösas de äldste arbetarnes andelsbevis kontant och för de sålunda amorterade beloppen utgifvas nya andelsbevis efter hand som arbetsdividender utfalla. Arbetarne blifva sålunda icke blott genom sina kapitaliserade besparingar, som sedermera kontant stå dem till fritt förfogande, ensamma ägare af fabriken, utan företaget själf vexlar ägare efter hand som arbetaregenerationerna vexla. Kapitalanhopning på ett fåtal händer är på detta sätt omöjlig. Och å andra sidan är en arbetarefamiljs inkomst, oafsedt fördelarna af billiga lifsmedel på grund af konsumtionsföreningarnes

medverkan och barnens kostnadsfria vård och uppfostran, väsentligt högre än i nästan alla andra fabriker.

Efter Godins död (1888) erhöll »Familistèren» i arf mer än 1,000,000 fr. i föreningens andelsbevis.

»Godin, säger prof. W., har delvis lyckats att associera kapital, arbete och talang; han har visat att de besittningslösas läge kan förbättras, utan att privategendomens intressen märkbart behöfva kränkas. Familistèren gifver flertalet af sina medlemmar en sund och billig bostad, den sörjer för deras andliga och kroppsliga väl, den leder och öfvervakar barnens uppfostran. Genom de välfärdsinrättningar, som Godin anordnat, är barnens dödlighetstal i Familistèren lägre än i angränsande orter. Nöd och elände har väsentligt minskats, uppkommande fattigdom förebygges genom det existensminimum som gifves, arbetarnes moral och bildning har höjts, deras arbetsförmåga har stigit och arbetsinrättelser hafva aldrig förekommit. Det företag, som han skapat, har visat sig såsom lifskraftigt äfven efter hans död, och det fortsattes allt jämt i den varmhjärtade stiftarens anda till välsignelse för alla deltagande».

Men hur beundransvärda än de uppnådda resultaten äro, fortsätter prof. W., så kunna dock Familistèrens inrättningar hvarken betraktas såsom ett bevis för den fulla riktigheten af Fouriers teori, eller såsom ett allmänt användbart medel till lösandet af den sociala frågan. På flera viktiga punkter har Godin måst afvika från Fouriers teori. Sålunda föreslog Fourier, att arbetarne skulle för att förebygga den oundvikliga ensidigheten i det industriella arbetet få omvexlande sysselsättning alltefter hvars och ens egenart och tycke. Denna önskan har varit omöjlig att uppfylla. Och Fouriers förslag att bereda åt alla ett existensminimum, har först af Godin kunnat genomföras, sedan han förbehållit sig rätt att från Familistèren utesluta alla lata och odugliga.

Till slut sammanfattar prof. W. sitt omdöme sålunda:

»Familistèren i Guise med sina inrättningar, kan icke heller betraktas såsom ett medel för lösandet af den sociala frågan, ty den har framgått ur förutsättningar, som endast undantagsvis förekomma. Den är ett verk af en högt begåfvad och praktiskt

duglig man och beror på ett individuellt frivilligt beslut, som högst sällan är för handen och till hvilket ingen kan tvingas.

Sedan Godin under mer än 30 års rastlös verksamhet, genom sin intelligens och energi, bragt sitt företag till hög blomstring, skapade han sällsynt oegennyttigt och under de tänkbarast gynnsamma förhållanden en produktivassociation för sina arbetare.

Företagets risk var sålunda begränsad och möjligheten till finansiell förlust nästan utesluten. Dessa absolut nödvändiga förutsättningar för att en produktivassociation skall kunna trifvas förekomma dock endast i särskilda undantagsfall, ty för att på försök inrätta likartade företag skola tydligtvis alltid blott få kapitalister stå till buds, som äro beredda att mot måttlig ränta och försvinnande andel i nettobehållningen bära företagets fulla risk. Å andra sidan står också Familistèren i Guise, trots Godins storartade gåfva och de faktiska resultat, som den hittills uppnått, inför en stor fara. Fortfarande hög nettovinst är en förutsättning för dess existens; arbetarne äro icke skyddade för förluster å företaget, som kunna inträda vidogynnsamma konjunktioner, oväntad och stark konkurrens, eller i krigstillfälle, och som ytterst endast kunna täckas genom arbetarnes samlade besparingar, men hvilkas förlust måste hos dem uppväcka stort missnöje. Arbetarnes önskan att allt efter konjunkturenas läge blifva delaktiga i sitt arbetes afkastning är berättigad, dess uppfyllande ligger i hela det borgerliga samhällets intresse och människornas växande rättfärdighetskänsla skall småningom förverkliga densamma. Men produktivassociationen med den risk, som den i genomsnitt innefattar, och de finansiella förluster, för hvilka den är utsatt, skall aldrig vara det lämpliga medlet för uppnåendet af detta mål. Måttliga efter företagets risk lämpade tantième å nettobehållningen, utan kontanta kapitalinbetalningar af arbetarne och därför utan ansvar för företagets förlust, torde för arbetaren, utan att hans inkomst och förmögenhet utsättes för farliga rubbningar trygga det, som han med rätta eftersträfvat».

Upphofsman till idéen om *produktivas sociationer baserade på statshjälp* var Louis Blanc.

Men innan jag går att referera prof. W:s framställning i denna del, vill jag förutskicka ett par tre erinringar, som måhända kunna tjäna till att bilda lämplig bakgrund för hufvudfrågans belysning.

»Kooperationen visar att kapitalistklassen kan undvaras» heter det i den svenska socialismens allmänna program. Men äfven om det vore möjligt att undvara kapitalistklassen, måste det likväl fastslås, att kapitalet i form af »nationalkapital» eller »socialkapital» d. v. s. fast och rörligt kapital såsom produktionsmedel, utan hänsyn till frågan om äganderätten till detsamma, icke kan undvaras, huru än produktionen i ett samhälle organiseras. Äganderätten till kapitalet kan däremot tillkomma antingen staten eller enskilda eller bådadera.

Vidare bör bemärkas, att, vare sig äganderätten till kapitalet är ordnad såsom statskapital eller privatkapital eller med andra ord i alla samhällen och under alla tider, måste sådana anordningar vidtagas, att nytt kapital oupphörligt må kunna bildas, på det att produktionen må kunna efter hand utvidgas. I annat fall inträder stillastående eller tillbakagång. Men nytt produktivkapital kan endast bildas genom en samverkan af de tre faktorerna arbete, sparsamhet och nya uppfinningar. För att undvika stillastående i ett samhälle och för att befordra produktionens utveckling kräfvdes alltså att samhället i fråga träffar anstalter särskildt för uppfinnareverksamhetens främjande.

Ännu en tredje erinran må göras. Äfven socialisternas teoretiska föregångsmän äro öfvertygade därom, att människorna äro såväl i fysiskt som psykiskt afseende hvarandra olika och att därför deras förmåga af arbetsprestationer också äro olika, hvaraf följer, att huru än produktionen organiseras, det måste betecknas såsom orimligt att pålägga alla lika arbetsplikt och tillförsäkra alla lika lön.

För att nu öfvergå till Louis Blancs förslag, så gick detta ut därpå, att staten måste taga initiativet till industriella reformer, icke för att genom privatindustriens förstatligande ställa sig i spetsen för alla industriella företag, utan för att tillföra hvar och en, som däraf vore i behof, de för produktionen erforderliga arbetsverktygen.

I detta syfte skulle inrättas s. k. socialverkstäder (»Ateliers

sociaux») på grundval af associationer, hvilka skulle erhålla sitt anläggnings- och driftkapital af staten och hvilkas reglemente skulle fastställas af parlamentet. Associationerna skulle till en början upptaga kampen mot privatindustrien under ledning af staten och med statens medel. Men då, enligt Blancs mening, staten hade obegränsad kredit och skulle kunna producera billigare än enskilda, alldenstund de associerade arbetarne kunde antagas komma att bättre utföra sitt arbete än kamraterna i privatindustrien, skulle i den fria konkurrensen den privata industrien snart komma att gå under. Sedermera och så snart arbetarne hunnit förvärfva nödig erfarenhet, skulle istället för statens förvaltning af industrien inträda arbetarnes själföfvaltning. Alla arbetare skulle hafva anspråk på lika lön¹ och hafva fri rätt att förfoga öfver sitt arbetes afkastning. Nettobehållningen skulle läggas i tre delar: en del skulle fördelas mellan associationens medlemmar, en annan del användas till underhåll af ålderstigna, sjuka och svaga samt till understöd af nödlidande industrigrenar, den tredje delen slutligen till anskaffande af arbetsverktyg för nytillträdande arbetare.

Genom en sådan organisation af produktionen antog Blanc, att å hvarje arbetsplats skulle finnas förenade ett antal människor, som voro besjälade af samma anda och burna af gemensamma intressen. Hvar och en skulle vara delaktig i företagsvinsten, dock kunde denna senare blott då för den enskilde blifva betydande, om samtidigt allas materiella välfärd främjades. Det enskilda intresset skulle därför förbindas med kollektivintresset och förlora sin antisociala karaktär. Hvarje underbjudande eller undervärdering af den personliga arbetskraften skulle vara utesluten och den fria konkurrensen afskaffad. För att undvika konkurrens mellan likartade, men på skilda orter befintliga associationer, skulle inrättas ett centralt embetsverk, som skulle bestämma produkternas försäljningspris och leda de enskilda lokala socialverkstäderna såsom medlemmar i en enda stor organisation under lika förvaltningsprinciper. Då skulle hvarje industriel monopolisering till skada för samhället vara utesluten, finansfeodalismen vara undandragen existensmöjlighet, hvarje öfverproduktion vara förebyggd,

¹ Senare afstod Blanc från fordran på lika lön.

handelskriser kunde icke vidare uppstå på grund af inländska produktionsförhållanden och utbrott af kriser, som vore att hänföra till internationella förhållanden, kunde mötas genom folk-rättsliga fördrag, hvilka skulle taga hänsyn till såväl världsmarknadens totala varuproduktion som till alla arbetares materiella intressen.

Det är allom bekant, att i sammanhang med 1848 års händelser i Frankrike inrättades de s. k. nationalverkstäderna, för hvilkas misslyckande Blanc fått bära skulden af den allmänna meningen i hela Europa. Såsom prof. W. påvisar har Blanc visserligen felat därutinnan, att han såsom medlem i den provisoriska regeringen varit med om att oktrojera den farliga läran om »rätt till arbete» och att han underlåtit att offentligen uppträda mot inrättandet af nationalverkstäderna, men å andra sidan hafva de tillkommit icke genom Blancs åtgöranden utan emot honom. Han har hvarken medelbart eller omedelbart utöfvat något som helst inflytande på deras förvaltning, och med rätta framhåfde han den stora skillnaden, som bestod mellan de af den provisoriska regeringen ledda företagen och hans ursprungliga plan. Blanc ville, att arbetarne skulle associera sig med understöd af staten till tryggande af företagsvinsten. I nationalverkstäderna var staten företagare och arbetarne sysselsattes emot lön. Dessa verkstäder grundades icke heller för att minska eller afskaffa den fria konkurrensens verkningar, och de hade icke karaktären af produktiv-associationer, utan de voro endast försörjningsanstalter, i hvilka de behöfvande voro dömda till overksamhet, eller till ett för dem fullkomligt främmande arbete, och genom hvilka de mindre motog sysselsättning än allmosor.

Nationalverkstädernas misslyckande bevisa sålunda intet beträffande Blancs teori, men denna göres af annan grund till föremål för prof. W:s kritik.

»Blanc, säger han, betecknade associationen såsom den bästa formen för industriella företag, emedan i denna hans ledande grundtanke komme till tillämpning, nämligen att i den, den enskildes personliga intresse förbunde sig med allas väl, att själf-förvaltningens princip fullt komme till genombrott och att hvarje orätt afskaffades. Han antog, att det kollektivintresse, som för-

binder soldaterna med armén, de troende med kyrkan, medborgarne med nationen också kunde öfverföras på arbetarnes förhållande till industrien, och med utgångspunkt från denna förutsättning menade han, att det individuella pliktmedvetandet måste upphöjas till ekonomisk produktionsfaktor. Men denna åsikt är principiellt ohållbar, ty fosterlandskärleken, den religiösa tron och näringsverksamheten härledes ur så vidt olikartade orsaker, att de icke kunna bringas in under en och samma sedliga nämnare. Den individuella oegennyttan, som är ovillkorlig förutsättning för många idéella nyttigheter i lifvet, finner där, hvarest materiella inflytanden göra sig absolut gällande, sin af naturen bestämda, genom den mänskliga själfupphållelsedriften utmärkta gräns. Blanc betraktade icke människorna sådana som de äro, utan sådana som de, enligt hans mening borde vara, och önskan att enbart främja kollektivintresset dref honom till påståenden, hvilka från psykologisk synpunkt måste betecknas såsom ytliga. Sålunda torde endast få arbetare finnas, som för beständigt äro böjda för att underordna sitt eget intresse under det helas intresse, och en berättigad missbelåtenhet skulle uppstå öfverallt där, hvarest den duglige arbetaren för beständigt hade att afstå en del af sina inkomster till förmån för honom personligen fullkomligt obekanta yrkeskamrater. Och lika litet som individerna kunna de särskilda associationerna låta leda sig af grundsatsen om en i praktiken tillämpad broderlighet d. v. s. fullständig intressesolidaritet, ty själfupphållelsedriften skulle också här energiskt göra sig gällande. Men ett eventuellt tvång för den ena produktivassociationen att ansvara för de andras förluster skulle visserligen icke förbättra den enskildes läge, men väl väsentligt minska hans arbetslust».

I detta sammanhang torde det hafva sitt intresse att lägga märke till prof. W:s uttalande angående de gamla socialistiska krafven på *rätt till arbete* och *rätt till existensminimum*, visserligen icke därför att de vidare försvaras på vederhäftigt socialistiskt håll, utan emedan de dyka upp här och hvar i de moderna samhällena under hvarjehanda s. k. skyddande förklädnader.

Löftet om rätt till arbete kan aldrig till fullo inlösas, heter det, ty ett af staten anordnad effektivt skydd mot arbetslöshet förutsätter möjligheten af en varaktig, afkastningsrki, af interna-

tionella handelskriser och ogynnsamma konjunkturer städse förskonad varuproduktion, som ingen statsmakt är i stånd att garantera. »Den egentliga rätten till arbete, fortsätter prof. W., består icke heller i öfverlämnandet af någon godtyckligt vald, den behöfvandes lifsuppehälle, tryggande sysselsättning, utan i en laglig förpliktelse för staten, att åt hvar och en i nödfall förskaffa det arbete, som motsvarar hans egentliga yrke och hans naturliga förmåga. Denna uppgift kan ingen stat åtaga sig, äfven om hela varuproduktionen ensam tillkommer honom och hvarje privatindustri, t. o. m. den föreningsmessigt bedrifna, beröfvats möjlighet af utveckling. Så snart likväl icke ens denna förutsättning är uppfylld, d. v. s. så länge icke alla industrigrenar äro förstatligade, och rätten till arbete begäres uppfylld under förhållanden, som låta det privatindustriella produktionssättet bestå, skulle förverkligandet af denna fordran skapa en företrädesrätt för de lata, vara orsak till många lättsinniga arbetsinställelser och pålägga staten för beständigt offer, som vore omöjliga att uppbringa. Vål har staten den uppgiften att öfvergående stöda de i kampen om tillvaron mödosamt kämpande, så snart de söka arbete utan att kunna finna sådant. Men staten kan icke för beständigt trygga en hvar vid ett bestämdt existensminimum, ty härtill räcker icke hans makt».

Krafvet på existensminimum betecknar han såsom utförbart. Det blir till ett monopol för de lata, som kan sätta statens bestånd i fara och kan leda till öfverbefolkning. Oafsedt den finansiella svårigheten för dess genomförande, måste denna fordran så länge blifva uppfylld, som den enskilde icke kan åläggas arbetstvång eller allas pliktmedvetande blifvit på ett varaktigt sätt utveckladt. Då det förra skulle undergräfvat individens frihet och ett utveckladt pliktmedvetande blott förefinnes hos ett försvinnande fåtal människor, är ingen stat, utan att begå godtyckliga handlingar eller utan att drifva en oförståndig och för skattebetalarna orättfärdig fattigvårdspolitik, i stånd att garantera enhvar af sina medlemmar ett skäligt existensminimum.

Därest samhällets hela produktion skulle grundas på associationer, som erhålla hela sitt anläggnings- och driftkapital från staten, måste det förutsättas att arbetets produktionsmedel upphöra att vara individuell privategendom. Ett nödvändigt komplement till denna organisation blir därför en *omgestaltung af arfsrätten*.

Visserligen har Louis Blanc också berört detta ämne, men den som mest ingående behandlat denna sida af frågan om det borgerliga samhällets omgestaltung var Saint-Simons lärjunge Bazard.

Arfsrätten skulle, enligt hans mening, undandragas familjen och öfverlåtas på staten. Staten skulle tillträda all kvarlåtenskap efter aflidna, men endast för att vara dess ägare, icke dess nyttjanderättsinnehafvare, ty alla genom besittningshafvarnes dödsfall frigjorda produktionsmedel skulle användas till produktion af nya ekonomiska nyttigheter och för den skull af staten såsom lån utan ersättning öfverlämnas till dem, hvilkas förmåga vore pröfvad och hvilkens duglighet vore styrkt. Privategendom skulle visserligen förekomma, men endast såsom direkt följd af individuellt arbete; dess förbrukande eller dess nyttjande skulle tillkomma den ursprunglige förvärfvaren i hans lifstid, men vid arfsöfvergång skulle den icke direkt öfverlåtas till tredje man, utan endast indirekt medelst staten. För besittning och konsumtion skulle för framtiden icke mera bördens tillfällighet vara afgörande utan den personliga förtjensten; icke de fattiga utan de lata skulle hädanefter gå förlustiga arf, och hvar och en skulle vara att värdera efter hans förmåga och belöna efter hans arbete.

Till fördelning af alla frigjorda arf skulle enligt Bazard inrättas en statsbank, som skulle förvalta samtliga produktionsmedel såsom oförytterlig nationalegendom, med filialkontor öfverallt inom statsområdet. Denna bank skulle hafva uppgiften att noga följa industriens behof och gång, att bringa varuproduktionen i riktigt förhållande till konsumtionen, att lära känna allas individuella arbetsförmåga och duglighet samt att öfverlämna genom dödsfall frigjorda produktionsmedel till de mest erfarna arbetsproducenter såsom lån och utan ersättning. Tillgodogörandet af de öfverlätna produktionsmedlen skulle tillkomma mottagarne af desamma för deras lifstid eller för tiden för drifvandet af deras

näring; upphörde en af dessa förutsättningar, så skulle produktionsmedlen återfalla till staten, som skulle äga att ånyo öfverlåta desamma till tredje man för likartad användning som förut.

Ifrågavarande förslag betecknar prof. W. såsom utförbara. »Visserligen, säger han, skapar bördens sociala missförhållanden af högst betänkelig art, väl är det beklagansvärdt, att den enskilde i materiellt och andligt hänseende så ofta är produkt af sin närmaste omgivning och att blott undantagsvis och icke i genomsnitt den personliga dugligheten bestämmer de enskildas öde och afskaffar bördens företräden eller missförhållanden. Hvem skulle icke vilja föredraga en rätt för den individuella förmågan före bördens nyckfulla tillfällighet? Dock här blir önskan fader till en tanke, som krossas på det oföränderliga faktum att ingen makt i världen är i stånd att lära känna och rättvist bedöma allas individuella förmåga.

Bazards förslag att ordna arfsöfverlåtelser efter individuell förmåga skulle vid ett eventuellt förverkligande alls icke afskaffa bördens alla materiella företrädesrättigheter. Ty sonen ärfver icke blott förmögenheten, utan också sin faders namn och inträder därigenom i personliga förhållanden, som ofta bereda honom större materiella fördelar, än en direkt förmögenhetsöfverlåtelse. Dessa individernas särskilda företrädesrättigheter, som äro nära förbundna med deras börd och icke äro att hänföra till individuell förmåga, skola så länge äga bestånd, som det borgerliga samhället uppbygges på familjeceller. Men familjen bildar den outhärligaste förutsättningen och underlaget för kommuner och stat; dess bestånd skall ingen kunna rubba, utan att kränka människosjälens sedligaste instinkter. Hvarje förmögenhetsrättslig fördel, som uppkommer genom börd och är att härleda från individuell släktskap, finner i öfrigt sin naturliga komplettering i arfvingens personliga egenskaper. Den, som icke förvaltar väl sin fäderneärfda förmögenhet, har af densamma blott ringa nytta eller förlorar den, och till skicklig förmögenhetsförvaltning hör en bestämd fond af personlig utbildning, förmåga och arbete, som icke är en hvar gifven och som icke får undervärderas.

Arfsrättens omgestaltning, enligt Bazards förslag, hvilar på falska förutsättningar. Bazard måste medgifva den besittande i hans lifstid antingen öfverlåtelserätt eller ock därjämte nyttjande-

rätt till den individuellt förvärfvade egendomen. I förra fallet kan en fader, så länge han lefver, skänka sina barn hvad han vill; men hvarje dylik gåfva har, äfven om familjearfsrätten är upphäfd, en anticiperad arfsrättslig karaktär, som kringgår de af Bazard klandrade sociala missförhållandena, äfven om de samma officielt afskaffades. Om åter den besittande blott har nyttjanderätt och icke därjämte öfverlåtelse rätt till sin egendom, kommer staten öfver hufvud icke att tillträda många arf, ty om den enskilde är beröfvad möjligheten att för framtiden sörja för sina närmaste, skall han väl i de flesta fall förtära hvad han förvärfvar; önskan att spara för tredje man, som han alls icke känner, skall tydligtvis ligga honom betydligt fjärran. Men om de enskilda icke spara någonting, får staten ingenting ärfva, och om genom arfsöfverlåtelser produktionsmedel frigöras blott i ringa mängd, blir den föreslagna arfsrättsreformen betydelselös. Oafsedt detta skulle likväl en fördelning efter individuell förmåga och duglighet af produktionsmedel, som blifvit frigjorda vid arfsöfverlåtelser, medföra de största sociala missförhållanden. Ingen, om än så rättvis, gestaltning af arfsrätten kan fullständigt undertrycka människornas själfviska böjelser. Den föreskrifna fördelningen skulle i genomsnitt icke äga rum efter individuell duglighet, utan i hvarje fall efter subjektiv uppskattning af individuella företräden. Men vore också en rättvis fördelning af frigjorda produktionsmedel tänkbar, så återstår likväl frågan, om densamma skulle motsvara de berättigades önskningsar eller fullt tillfredsställa dem. Flertalet af de förbigångna skulle sannolikt känna sig kränkta i sina intressen, och förutsätta företräde, där det alls icke funnes. En allmän förbittring skulle oundvikligen inträda. Så länge vidare icke alla människor komma till världen med lika anlag, skulle en efter Bazards förslag förverkligad omgestaltning af arfsrätten föra till ett åsidosättande af de svaga, sjuke och mindre arbetsföra. Den som är stark till kropp och själ och som kunde upptaga kampen om tillvaron, skulle genom det gratuita tillförandet af nya produktionsmedel uppnå en alltjämt förhöjd lefnadsställning; men samtidigt skulle utbildas ett proletariat, som icke hade någon annan skuld till sitt läge än en naturlig bräcklighet. Allt fortfarande och orättvisare än hittills skulle människorna särskiljas

efter börd, och den naturlag, som Bazard söker att tillintetgöra, skulle uppträda med förhärjande verkningar. Hvarje på arf beroende förmögenhetstillväxt för den enskilde kan visserligen tillgodogöras af det allmänna genom en rättvis, alla grader af släktskap träffande progressiv arfskatt, men Bazards förslag till omgestaltning af arfsrätten äro dels ogenomförbara dels i ingen mån egnade att minska eländet i världen.

Äfven den åsikten, att en fördelning genom statens försorg af frigjorda produktionsmedel skulle icke blott underlätta det individuella förvärfvet utan också finansiellt stärka kapitalsvaga industrigrenar och därigenom framkalla stora ekonomiska fördelar, är falsk. Anklagelsen, att kapitalister och jordägare icke tillräckligt förmå lära känna enskilda industrigrenars finansiella behof och därför förläna de i deras besittning befintliga produktionsmedlen efter individuellt godtycke, utan hänsyn till anbud och efterfrågan är ogrundad. Hvarje lifskraftig industri finner de kapital, som den söker, och af penningbrist går det minsta antalet företag under. Orsaken till deras eventuella ruin är alltid mera att söka i bristande afsättning än i bristande kapital. Å andra sidan blifva de företag, i hvilka mer kapital är anlagdt än de kunna använda, och därför tillverka mera produkter än konsumtionen erfordrar, finansiellt så oproduktiva, att det öfverflödiga kapitalet i dess ägares intresse i rätt tid undandrages detsamma».

Det lär näppeligen kunna förnekas, att om de moderna produktiva samhällena kunde omgestaltas i öfverensstämmelse med den franska socialismens plan, afskaffandet af den privata kapitalegendomen och af systemet af med hvarandra fritt konkurrerande företag samt i stället införandet af produktivassociationer grundade på statens kapitalegendom, så väsentliga förändringar uti samhällenas organisation och funktioner skulle inträda, att talet om införandet af en ny s. k. *socialiststat* vore berättigadt. Men häraf följer å andra sidan, att, om professor Warschauers kritik af socialismens ifrågavarande hufvudläror är riktig, hvilket den synes vara, är förslaget om socialiststatens införande en omöjlighet, som snarast möjligt bör afföras från socialismens program.

Att socialiststaten icke kan införas vinner också bekräftelse af socialismens senare utvecklingshistoria, af hvilken framgår att det helt enkelt är omöjligt att afskaffa vare sig den privata kapitalegendomen eller den fria konkurrensen.

Men innan jag öfvergår till att visa detta, skall jag först framhålla några för den franska socialismen karaktäristiska drag, som tydligt ådagalägga skillnaden mellan denna och den nutida tyska, inklusive den specifikt svenska socialismen.

Den franska socialismen var icke ateistisk eller antireligiös. Den antog tillvaron af en Gud såsom en naturlig sak, och den kristna religionen ville den icke afskaffa eller behandla såsom privatsak, utan tvärtom reformera och utveckla till den högsta fullkomning. Såsom ett led uti villkoren för arbetarnes höjande räknade den också med arbetarnes egen, inre moraliska förbättring.

Ännu var icke heller socialismen internationell i betydelse af antinationalistisk. Till och med under Februarirevolutionens våldsdagar lyckades som bekant skalden Lamartine förmå folkmassorna att utbyta den blodröda fanan, numera socialismens internationella symbol, mot den nationala trikoloren, under hänvisning till att den förra aldrig gjort någon annan rond än omkring Marsfältet, sölad i folkets blod under den stora revolutionen, medan trikoloren gjort rondan kring världen och burit med sig fosterlandets namn, ära och frihet. För den tidens socialister var det också en absolut främmande tanke, att arbetarklassen skulle kunna föra egen utrikespolitik i strid med nationens intressen.

Hvad som mest kännetecknar den franska socialismen var likväl dess idé om en solidaritet emellan samhällets alla medlemmar. Rörelsens upphofsmän, som voro sociologer, och nationalekonomer, män med varmt hjärta och klart hufvud, med vida vyer och ädla tänkesätt, åsyftade icke att skärpa motsatserna inom samhället utan utjämna dem; de uppställde såsom högsta mål för sina reformsträfvanden att införa en verklig social, ekonomisk och politisk likställighet mellan samhällets alla medlemmar och sålunda förverkliga den stora revolutionens grundsatser genom att utveckla känslan af solidaritet, af broderlighet och kärlek till nästan eller med andra ord att införa samarbetet för

tillvaron såsom högsta ledande princip i samhället i stället för kampen för tillvaron.

Afven om det medgifves, att det uppställda idealet är orimligt och oupphinneligt, må det icke desto mindre ihågkommas, att dessa idéer haft ett befruktande inflytande på det sociala tänkesättet vida omkring i världen. Sålunda har den tyska s. k. katedersocialismen utan tvifvel påverkats af den franska socialismen och katedersocialismen har i sin ordning utöfvat inflytande på de akademiskt bildade i vårt land, och i många fall gifvit impulser till en allvarlig sträfvan att förbättra de arbetande klassernas ställning.

Hvad som återigen kännetecknar den tyska socialismen är klasskampen. Denna grundas på den uppfattningen att hvarje klass i samhället sträfvar efter att fasthålla vid och föröka sina en gång uppnådda företrädesrättigheter och privilegier och att mindre välsituerade klasser, endast såsom klasser, icke såsom individer, äro i stånd att i strid med de bättre situerade förbättra sin ställning. Likasom borgarklassen efter en långvarig kamp lyckades besegra adels- och prästklasserna, är det nu arbetareklassens tur att bekämpa borgarklassen och dominera samhället. Den tyska socialismen afser sålunda icke att genomföra en solidaritet mellan samhällets alla medlemmar utan endast mellan arbetareklassens medlemmar, en *klassolidaritet* i stället för *samhällssolidariteten*.

Vid en jämförelse med den franska socialismens principer faller det genast i ögonen, att den tyska socialismen ställer sig närmare verklighetens mark än den franska, men att den förre också har en mera brutal karaktär än den senare.

Socialismen har emellertid, och i Sverige måhända skarpare än annorstädes, utvecklats en tredje fas, nämligen *de organiserade arbetarnas kamp mot arbetsgifvarna*, hvilken i vårt land resulterat däri, att arbetarnas och arbetsgifvarnas organisationer stå emot hvarandra som två till tänderna beväpnade fiender, hvilka nyligen utkämpat en fruktansvärd strid med hvarandra.

Ännu längre än den tyska socialismen har tydligtvis detta slags socialism aflägsnat sig från den ursprungliga franska. För dessa senare var det en fullkomligt främmande tanke att göra

arbetare och arbetsgifvare, hvilka representera kropp och själ i arbetsföretagen, till fiender. Tvärtom. Den franska socialismen ville just utfinna en sådan organisation för samverkan mellan arbete, talang och kapital, att hvar och en af dessa faktorer kunde komma till sin rätt, hvarjämte den sökte undanröja de hinder inom samhället, som stode i vägen för »de industriella» d. v. s. arbetare och arbetsgifvare, betraktade såsom en helhet att utveckla sin makt. Men å andra sidan må icke förnekas, att socialismens sista utvecklingsskede, trots dess osminkade brutalitet, ställt hela rörelsen på verklighetens mark i ännu högre grad än den ursprungliga tyska socialismen gjort. Den har nu afklädt sig all idealitet och har avslöjat sig som en ren intressekonflikt. Men härigenom har den emot sig väckt samhällskrafter till lif, som tydligt visa omöjligheten att införa den specifika socialiststaten.

Införandet af socialiststaten förutsatte afskaffandet af den privata kapitalegendomen. I den nuvarande svenska socialistiska rörelsen antagas arbetsgifvarna motsvara kapitalistklassen. Enligt socialistisk terminologi skulle man sålunda kunna afskaffa den privata kapitalegendomen genom att »expropriera» arbetsgifvarna. Men saken går icke så lätt för sig. Arbetsgifvarna hafva endast i undantagsfall egna anläggnings- och driftkapital att tillgå. I flertalet fall stå bankerna bakom dem som förlagsgifvare. Men bankernas egna tillgångar räcka icke heller långt för detta ändamål. Bakom bankerna stå i sin ordning den stora penningplacerande allmänheten; och vill man alltså afskaffa den privata kapitalegendomen gäller det ingenting mindre än att »expropriera» alla dem, som äga en aktie, en obligation, en deposition i bank eller t. o. m. en motbok i sparbank. Kapitalistklassen i ett modernt samhälle är med andra ord så talrik, att den helt enkelt icke låter sig »exproprieras».

Men införandet af socialiststaten förutsätter också afskaffandet af den fria konkurrensen och den till grund för denna liggande rätten till *arbets- och näringsfrihet* d. v. s. den allmänt medborgerliga rätten att genom eget arbete försörja sig utan andra hinder än af lagen eventuellt uppställda inskränkande bestämmelser. Såsom förut sagts utgör den svenska socialismen icke hela arbetsklassens utan endast de organiserade arbetarnes kamp mot arbetsgifvarna. Men härigenom har de organiserades *förenings-*

solidaritet kommit i skarpt motsats-förhållande till de icke organiserades rätt till arbets- och näringsfrihet, så att de organiserade arbetarne måst föra kriget på två fronter, nämligen dels mot arbetsgifvarna och dels mot de icke organiserade arbetarne; och den senare striden har blifvit icke mindre hätsk och oförsonlig än den förra. Särskildt vid strejktillfällen har konflikten mellan »organiserade» och »arbetsvilliga» ofta tagit sig mothjudande former.

Hvad nu angår utgången af striden mellan de organiserades solidaritet och de icke organiserades arbets- och näringsfrihet kan denna icke vara tvifvelaktig. Visserligen har det egendomligt nog dröjt innan liberalerna fått ögonen upp för denna konflikts rätta innebörd och det har också tagit tid innan statsmakten hunnit fatta position till denna nya företeelse på arbetsstridernas fält. Men det torde redan nu kunna konstateras, att rätten till arbets- och näringsfrihet är en oöfverkomlig mur för de organiserades anlopp och att mot den t. o. m. de organiserades egen solidaritet utsättes för en så svår påkänning att den är i fara att brista.

Vid närmare påseende kan det icke heller vara annorlunda. Arbets- och näringsfriheten har sin omedelbara grund uti människans själfuppehållsedrift och den utgör en sida af den allmänt medborgerliga friheten; den kan såsom vår egen ekonomiska historia under såväl merkantilismens som näringsfrihetens perioder utvisa, väl af staten regelbindas med mer eller mindre snäfv och hårda band, men har en inneboende tendens att, då hinder saknas, fritt utveckla sig, alldenstund den är en af människans allra oförytterligaste rättigheter; den enskilde kan visserligen i vissa afseenden afsäga sig denna rätt, såsom de organiserade arbetarne gjort, men afsägelsens verkningar kunna aldrig sträcka sig utöfver deras krets, som verkställt den, och kan alldeles icke tagas till grund för utöfvande af tvångsmakt i någon form mot dem, som vilja behålla denna rättighet i den utsträckning statens lagar medgifva.

Rätten till arbets- och näringsfrihet är ett alltför dyrbart arf från fäderna för att den må kunna uppgifvas; den har bevarats genom seklerna med uppoffringar af både lif och egendom; för den kämpade Sveriges bönder under medeltiden gentemot hierarkiens, under storhetstiden gentemot aristokratiens öfvermakt; för

dess hela och fulla erkännande kämpade i senare tider borgarklassen och de gamla liberalerna sin långvariga strid, tills segern slutligen hembars genom 1864 års näringsfrihetsförordning. Mot kränkningar af denna rätt, de må taga sig uttryck i hvad form som helst, har hvarje medborgare ovillkorlig rätt till skydd af staten och det är konungens ovillkorliga skyldighet att taga den i sitt särskilda hägn.

Förhållandena under socialismens sista utvecklingsskede hafva sålunda till fullo ådagalagt, att socialismen icke kan afskaffa den privata kapitalegendomen och icke heller upphäfva medborgarens rätt till arbets- och näringsfrihet. Men härigenom får också den socialistiska drömmen om en specifik socialiststat, motsatt den s. k. kapitaliststaten, anses hafva spelat ut sin roll. Den bör snarast möjligt flyttas in i sociologiens skräpkammare, där den lämpligen bör placeras vid sidan af Thomas Morus Utopia och andra statsromaner; en åtgärd, som tydligtvis måste utöfva stort inflytande på socialismen själf. Socialismen måste nämligen på grund af den gifna begränsningen öfverkorsa sitt gamla vidtomfattande politiska program och i stället öppet och oförbehållsamt erkänna sig vara hvad den genom den senare tidens utveckling faktiskt har blifvit, nämligen en *organiserad arbetarerörelse* med uppgift att förbättra sina medlemmars läge inom det bestående samhällets ram.

Att sålunda socialismen reduceras till sina rätta proportioner kan endast medföra fördelar för alla parter. De organiserade arbetarna, som hållits fångna af dogmen om socialiststatens hägrande luftslott och som i hopp om framtida lycksalighet underkastat sig snart sagdt hvilka uppoffringar som helst, erhålla ledning för ett nyktert bedömande af frågan om förhållandet mellan värdet af de uppoffringar, som föreningssolidariteten kräver, och de fördelar, som däraf kunna vara att förvänta. De icke organiserade arbetarne skola känna sig, icke såsom arbetareklassens parias, utan såsom fria medborgare i ett sedan hedenhös fritt land, i hvilkas fria skön det ligger att bibehålla sin arbets- och näringsfrihet, eller att afstå från densamma till förmån för föreningssolidariteten. Arbetsgifvarna skola lättare vinna gehör för sin uppfattning att om det understundom kan vara mycket som skiljer

arbetsgifvare och arbetare åt, så är det likväl ännu mycket mera som förenar dem, att inom de särskilda företagen det ledande arbetet är minst lika viktigt och outhärligt som det utförande, samt att ingen vill förhålla arbetarne deras rättmätiga andel i arbetets afkastning, men att denna andel icke utgör hela afkastningen. De neutrala samhällsmedlemmarne skola, utan fascinerande öfvertro på socialismens oemotståndlighet, gifva stadga åt en allmän opinion af innebörd att arbetarekriget är dem icke ovidkommande, eftersom krigskostnaderna ändock ytterst till betydande del skola falla på dem, och att näfrättens ersättande med en arbetsrätt är en angelägenhet, som åligger ett kultursamhälle att förverkliga. Slutligen bör ock staten hafva sitt tungt vägande ord med i laget. Statsmakten skall säkert finna sig hafva anledning att taga i öfvervägande om icke vissa åtgärder böra vidtagas, som kunna förhindra, att den organiserade arbetarerörelsen lika litet som trustväsendet får växa staten öfver hufvudet till skada för *samhället i dess helhet*.

Strödda meddelanden.

De tyska monarkiernas rättsliga natur. I ett af de sista häftena af *Archiv für öffentliches Recht* har prof. REHM gjort ett inlägg i frågan om den rättsliga naturen hos Tysklands monarkier, hvori han opponerar emot den härskande statslärans, Labands m. fl., uppfattning.

I motsats emot den rena, engelsk-romanska författningsstaten, där folket är det högsta statsorganet, som utöfvar statsmakten genom andra organ, af hvilka parlamentet är öfverordnad den verkställande makten genom den årliga skattebevillningen, står i de tyska staterna en *dualism*.

De tyska furstarna voro under absolutismens tid statsmaktens subjekt, men vid konstitutionalismens införande blefvo de organ i staten. Om man förnekar detta och anser fursten fortfarande vara maktsubjekt, måste han antagas vara det enda subjektet, ty ingen grundlag har gjort folk eller parlament till medägare af statsmakten, men då blir parlamentet hans organ, som han när som helst kan göra sig af med.

Nej, genom författningsmonarkiens införande fick man tvenne högsta statsorgan vid hvarandras sida: furste och folk. Det blir på en gång furste- och folksuveränitet. Den härskande statsläran har orätt, då den sätter fursten som enda statsorgan, icke alls vill tillerkänna folket någon organställning och parlamentet blott en ställning som hjälporgan åt fursten, som inskränker hans makt.

Man anför för ett sådant betraktelsesätt författningarnas ordalydelse. Samma författningar säga å ena sidan, att landtdagen är organ för samtliga undersåtar, och å andra sidan, att konungen i sig förenar statsmaktens alla befogenheter. Den motsättning, som ligger häri, har man löst så, att man förklarar folket vara rättsligt identiskt med staten. Den förra af de båda satserna blir då blott ett politiskt uttalande och ingen rättssats. T. o. m. i Preussen, där den senare satsen saknas, vill man häfda principen om den högsta statsmaktens enhet.

Hela denna teori är emellertid enligt prof. Rehms åsikt felaktig. Folk och stat äro icke identiska begrepp. Folk och furste äro båda statsorgan, och de äro samordnade organ. Den olikhet i terminologi, som förekommer (Statsmakten »tillkommer» fursten. Landtdagen deltagar i »utöfvandet») betyder ingenting. Representationen beviljar skatter, och man kommer öfverens om budgeten. Sådana befogenheter har icke ett hjälporgan, och ett sådant skulle fursten ensidigt kunna göra sig af med.

Motsättningen i författningarna löses så: Formeln om förbundet af alla befogenheter i staten i furstens person kan ej betyda något annat än, att han fortfarande skall ha andel i alla höghetsrättigheter. Man ville mycket skarpt pointera, att fursten ej regerar i folkets namn, och man lefde under föreställningen om den odelbara suveräniteten. I själfva verket kunna emellertid folk och furstesuveränitet mycket väl förenas. Den monarkiska principen betyder i författningsmonarkin blott, att fursten ej härleder sin makt från folket, liksom folksuveräniteten blott gäller i en inskränktare mening, och betyder, att folkets rättsställning ej har sin rättsgrund hos fursten.

Om alltså både folk och furste ha andel i statsmakten, så har dock kronan den *större* andelen. Den har ensam verkställande makt, i dess namn afkunnas domar och offentliggöras lagar. Sanktionen innebär däremot ej någon sådan särskild makt åt fursten, utan blott det högtidliga förklarandet, att furste och parlament fattat det eller det beslutet.

De prerogativ, som fursten så har, hafva gjort, att man brukat kalla de tyska monarkiernas statsform för konstitutionellt, d. v. s. demokratiskt inskränkt monarki, och icke för monarkiskt inskränkt demokrati. Men i ett sådant uttryck får man ej inlägga den mening, som den härskande statsläran ger detsamma: Monarki, där monarken blott inskränkes af andra vid utöfvandet af den högsta statsmakten, utan att behöfva dela denna högsta makt med någon annan.

Krigshärrar och militärkostnader. Vid ett sammanträde i l'Académie des sciences morales et politiques har LEVASSEUR gjort en del intressanta meddelanden om sina undersökningar i dessa frågor, som här återgifvas efter *Journal des économistes*.

Det var framför allt under första kejsardömet krig, som man använde sig af stora arméer. Levasseur uppskattar arméns styrka under de 30 största bataljerna under Ludvig XIV till i medeltal 40,000 man, under Fredrik den store till 47,000, under första kejsardömet till 84,000, i fransk-tyska kriget 70,000 och i det rysk-japanska 110,000.

Enligt senaste siffror (1906) kunna landtarméerna i Europa på fredsfot beräknas till 4,250,000 man på en invånarsiffra af

435,000,000. Detta blir ungefär en trettiondedel af den manliga befolkningen mellan 15 och 60 år. Vid öfvergång till krigsfot skulle siffran femdubblas. Sedan år 1869 har siffran fördubblats i Europa.

Eftersom Frankrike nu har en mycket mindre befolkning än Tyskland, måste det göra mycket stora ansträngningar, för att kunna hålla sig uppe gentemot denna makt. Det har nu en soldat till lands på 65 personer, under det att Tyskland har blott en på 89. Under midten af 1700-talet hade Frankrike blott en på 121 och år 1841 en på 100.

Penningutgifterna i de europeiska staterna för upprätthållande af krigsmakten till lands och vatten ha också mer än fördubblats åren 1869—1907, och uppgingo detta senare år till mer än 6,925,000,000 francs. Utgifterna för ett krig äro omöjliga att beräkna, men under det senaste fransk-tyska kriget uppgingo de franska krigskostnaderna till minst 14,500,000,000 francs.

Politiska val i konungariket Sachsen¹. Här i Sverige ha vi hittills alls icke haft statistik öfver antalet af dem, som vid val rösta på kandidater ur det ena eller det andra partiet. Efter det nya valsättets införande skall emellertid en sådan statistik upprättas. På många andra håll har man däremot redan länge haft dylika undersökningar. Så finns t. ex. i Sachsen allt ifrån Tyska rikets bildande en sådan statistik öfver valen till *tyska riksdagen*, som här meddelas:

År	Röstberättigade i tusental	Afgifna röster i tusental	%	Afgifna och godkända röster efter väljarens partiställning i tusental.							
				Tysk-konservativa	Tyska rikspartiet	Nationallib.	Frisinnade	Socialister	Centrum	Antisemiter	Stämkröster
1871	473	213	45,1	21	34	53	58	42	—	—	3
1874	525	260	49,5	19	37	70	36	92	3	—	2
1877	569	328	57,7	57	22	74	46	124	2	—	1
1878	585	343	58,5	55	43	68	43	128	2	—	1
1881	598	313	52,4	76	33	43	71	88	—	—	1
1884	623	365	58,5	82	43	64	44	128	1	—	0
1887	656	522	79,6	125	54	161	30	149	0	—	0
1890	701	575	82,0	129	31	113	53	241	0	5	0
1893	744	595	79,9	127	21	50	30	271	1	93	0
1898	822	607	73,9	109	—	102	18	299	2	73	1
1903	910	755	83,0	75	23	101	30	442	5	74	1
1907	966	867	89,7	85	25	225	44	419	5	60	0

¹ Sifferuppgifterna äro hämtade ur Statistisches Jahrbuch für das Königreich Sachsen. 37. Jahrgang. 1909.

Af siffrorna framgår, att, under det att antalet röstberättigade fördubblats under dessa 26 år, ha antalet afgifna röster fördubblats, så att procenttalet deltagande fördubblats och nu står högt i jämförelse med de flesta andra länder. De konservativas och nationalliberalernas siffror utgöra 1907 ungefär samma procenttal af hela antalet deltagande, som vid det första valet, respektive ungefär en tiondedel och en fjärdedel, under det att tyska rikspartiets och de frisinnades styrkor gått ej blott relativt utan äfven absolut taget tillbaka. Antisemiterna ha först år 1890 börjat uppställa egna kandidater och uppgå nu till 7 % af hela antalet. Socialisternas styrka har däremot under de gångna åren tiodubblats och utgör nu bortåt hälften af alla valmän emot år 1871 en femtedel. Hvad de sista valen 1907 angår, kan det vara af intresse att iakttaga socialisternas tillbakagång i röstsiffra och nationalliberalernas kolossala ökning.

I valen till *landtdagens undre kammare* deltog åren 1903—07 309,012 eller 44,3 % af de röstberättigade, alltså en mycket lägre procentsiffra än vid valen till riksdagen. Siffran har emellertid under perioden höjts från 40,7 % till 48,3 %. Lifligast var deltagandet i de största städerna (53,8 %), därefter i de mindre städerna (45,7 %). Minst deltog landtbefolkningen (37,9 %). Af alla de röstande voro 45,8 % socialister. I de större städerna röstade jämnt hälften af de deltagande på socialistiska kandidater, i de mindre städerna 41,7 %, under det att procenttalet socialister på landsbygden stod något högre än i små städerna (44,4 %).

Arbetsinställelsernas orsaker i Sverige åren 1863—1907. Under år 1909 har kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik utgifvit en redogörelse för »Arbetsinställelser under åren 1903—1907, jämte öfversikt af arbetsinställelser under åren 1859—1902, samt den s. k. politiska storstrejken år 1902». I detta arbete finns bl. a. en noggrann statistik öfver arbetsinställelsernas orsaker, som kan erbjuda mycket intresse att studera. (Se tabellen på nästa sida.)

Det visar sig, att lönefrågor äro de, som äro orsaken till det öfvervägande antalet, mer än hälften af alla inställelser. De allra sista åren har emellertid deras relativa antal gått tillbaka, en utveckling, som äfven kunnat konstateras i andra länder. Däremot förete sådana tvisteorsaker som begäran om kollektivaftal, fråga om arbetares antagande och afskedande, samt tolkning af aftal betydande stegring. Vid jämförelse med vissa större europeiska länder framgår, att där liksom hos oss tvister om arbetares antagande och afskedande på de senare åren fått en ökad utbredning. Mera sällsynta hafva hos oss varit tvister om själfva arbetets anordning liksom konflikter rörande arbetstiden. Däremot hafva sådana tvistefrågor, som ägt samband med organisations-

Hufvudorsaker:	Antal arbetsinställelser under åren:												
	1863-69	1870-74	1875-79	1880-84	1885-89	1890-94	1895-99	1900-02	1903	1904	1905	1906	1907
Begäran om löneförhöjning	1	2	3	13	75	121	237	130	77	114	77	129	138
Lönesänkning	2	1	—	2	7	10	31	60	10	8	6	16	5
Andra lönefrågor.....	—	1	—	—	7	8	24	38	15	27	28	36	26
Begäran om föreningsrätt	—	—	—	—	1	4	22	22	5	7	7	5	10
» » kollektivaftal	—	—	—	—	—	4	49	23	2	11	11	24	54
Andra organisationsspörsmål	—	—	—	—	—	3	8	1	5	6	12	13	10
Personliga förhållanden ...	—	—	—	—	4	7	12	6	6	6	5	4	6
Tvist om arbetstiden.....	1	—	—	1	3	22	11	4	6	5	5	8	11
Fråga om arbetares antagande och afskedande ...	—	—	—	2	3	18	29	13	6	20	24	37	28
Fråga om arbetets anordning	—	—	—	5	8	26	22	6	3	4	2	1	4
Tolkning af aftal.....	—	—	—	—	2	—	—	—	2	3	3	6	14
Andra orsaker	—	—	—	1	2	6	22	17	5	4	9	11	6
Okända »	7	30	12	4	22	62	82	72	—	—	—	—	—
Summa	11	34	15	28	134	291	549	392	142	215	189	290	312

väsendet, hos oss oftare framkallat öppna konflikter. Hit räknas tvister om föreningsrätt och om kollektivaftal samt vissa andra spörsmål, såsom fackföreningsmedlems företrädesrätt till arbete, förmäns inträde i organisationen m. m. Dessa striders relativt ökade utbredning sammanhänger tvifvelsutän med den fackliga organisationsrörelsens hastiga utveckling under sista tiden.

Af en jämförelse mellan tvisteorsakernas förekomst inom olika näringsgrupper framgår vidare, att inom all egentlig industri konflikterna i öfvervägande grad rört lönen. Blott i ett ringa antal grupper, (belysning och vattenledning, handel och varulager, hotell, kafé- och restaurantrörelse) ha de förhärskande tvistefrågorna varit kollektivaftal, personliga förhållanden samt arbetares antagande och afskedande.

Tvister om löneförhöjning ha varit mycket talrika under perioderna 1885—89, 1895—99 och 1903—07. Perioderna 1890—94 och 1900—02 förete däremot ett relativt mindre antal löneförhöjningstvister. Den senare perioden uppvisar desto flera tvister om lönesänkning.

K. T.

Till red. insända skrifter:

- Arbetsstatistisk Tidskrift*, utg. af Industristyrelsen i Finland. Årg. 3. N:o 6. Hfors 1909.
- Bödkavlen*. Tidskrift för social etik och ekonomisk reform. Organ för ekonomiska frihetsförbundet. Årg. I. N:o 2, 4-5. Årg. II. N:o 1-2. Filipstad 1909 o. 1910.
- Det nya Sverige*, utg. af ADRIAN MOLIN. Årg. 3. H. 8. Årg. 4. H. 1. Sthlm 1909 o. 1910.
- Ekonomiska Samsfundet i Finland*. Föredrag och förhandlingar. Band VI. H. 6. Hfors 1909.
- Emigrationsulredningen*. Bil. IV: Utvandringsstatistik. — Bil. X: Bondeklassens undergräfvande. Sthlm 1910.
- Finsk Tidskrift*, utg. af R. F. v. WILLEBRAND. T. LXVII. H. VI. T. LXVIII. H. 1. Hfors 1909 o. 1910.
- Försäkringsföreningens Tidskrift 1909*. H. 4-5. Sthlm 1910.
- Industria*. Svenska arbetsgivareföreningens tidning, utg. af AXEL BRUNUS. Årg. V. H. 25-26. Årg. VI. H. 1. Sthlm 1909 o. 1910.
- K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik*. Arbetsstatistik. B: 8. Registrerade sjukkassor år 1908. I. Sthlm 1910. — E: 2. Arbetsinställelser i Sverige år 1908. Sthlm 1909.
- Kommunal Författningssamling för Stockholm 1906-1908*, utg. af Stockholms stads statistiska kontor. Sthlm 1909.
- Meddelanden från K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik*. 1909. N:o 12. 1910. N:o 1. Sthlm 1909 o. 1910.
- Mercator*. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. IV. N:o 24. Årg. V. N:o 1-5. Hfors 1909 o. 1910.
- Nationaløkonomisk Tidsskrift*. Udg. af Nationaløkonomisk Forenings Bestyrelse. Red. ADOLPH JENSEN. H. 6. Kbhvn 1909.
- Nordisk Tidskrift* för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska Föreningen. Red. OSCAR MONTELIUS. 1909. H. 8. 1910. H. 1. Sthlm 1909 o. 1910.
- Om Tobaksbeskattningen*. Utg. af Svenska Tobaksfabrikant-föreningen. Sthlm 1910.
- Revue du travail*. Publiée par l'Office du Travail de Belgique. 14:e année. N:o 23-24. 15:e année N:r 1-2. Bruxelles 1909 o. 1910.
- Skogsvårdsföreningens Folkskrifter*. N:o 20. Sthlm 1909.
- Skogsvårdsföreningens Tidskrift*. Red. GUNNAR SCHOTTE. Årg. 8. H. 1. Sthlm 1910.
- Social Tidskrift*. Årg. X. H. 1-2. Sthlm 1910.
- Statistisk Månadsskrift*, utg. af Stockholms stads statistiska kontor. Årg. IV. H. 10-12. Sthlm 1909 o. 1910.
- Statistisk Årsbok för Göteborg*. 1908. Afd. 1. Gtbrg 1909.
- Stockholms stads statistik*. II. Kommunalförvaltning år 1906. — III. Hälso- och sjukvård år 1908. — IV. Fattigvård år 1908. — IX. Arbetsförmedling år 1908. — XI. Handel och sjöfart år 1908. Sthlm 1909.
- Svenska Stadsförbundet*. N:o 2. Kommunalförvaltningens organisation och arbetssätt i Sveriges, Englands, Frankrikes, Preussens, Österrikes, Danmarks och Norges städer. En redogörelse utarbetad inom kommunala centralbyrån af Yngve Larsson. Sthlm 1909.
- Svenska Stadsförbundets tidskrift*. Red. E. PALMSTIERNÄ. Årg. 1. H. 6. Sthlm 1909.
- Tiden*. Månadsskrift för socialistisk kritik och politik. Utg. af Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. Red. HJALMAR BRANTING. Årg. 1. N:o 11-12. Årg. 2. N:o 1. Sthlm 1909 o. 1910.
- Tidskrift*, utg. af Juridiska föreningen i Finland. Årg. 45. H. 6. Hfors 1909.
- Tobaken*, dess odling, tillverkning, förbrukning och beskaffenhet. I statistisk och ekonomisk belysning af AUGUST RAMSAY. Del 1-3. Hfors 1909.
- Zeitschrift für Socialwissenschaft*, herausg. von JULIUS WOLF. 1910. H. 1. Leipzig.
- LAGERMAN, K.. Skogsallmänningar för landskommunerna. Andra upplagan. Linköping 1910.
- LUNDBORG, RAGNAR, Handelsförbindelserna mellan Sverige och Island. En kort öfversikt och utredning. Uppsala 1909.
- MELANDER, K. R., Über die Hamarteilung in Finland im 17 Jahrhundert. Hfors 1909.

Brand- och Lif-
försäkringsaktiebolaget

 SKÅNE

 Malmö

Fonder öfver 30,000,000 kr.,

däraf garantifondsförbindelser 10,800,000 kr.

meddelar

brand- och hushyreförsäkringar

samt

lif-, lifränte-

och

kapitalförsäkringar.

